

Małgorzata Krupecka USJK

(Zgromadzenie Sióstr Urszulanek Serca Jezusa Konającego)

WARSZAWSKA PIELGRZYMKA PIESZA W ŚWIETLE DOKUMENTÓW OPERACYJNYCH SŁUŻBY BEZPIECZEŃSTWA ZNAJDUJĄCYCH SIĘ W ZBIORACH ARCHIWUM INSTYTUTU PAMIĘCI NARODOWEJ W WARSZAWIE

 W systemie komunistycznym pielgrzymka stała się ze swojej natury – nawet bez udostępniania przestrzeni dla haseł kontestujących system – działalnością wymierzoną w totalitarną władzę. Fenomen ten był podwójnie sprzeczny z logiką ustroju: po pierwsze – bazującego na ateistycznej wizji świata, po drugie – dążącego do fragmentaryzacji życia społecznego, ponieważ podzielonymi łatwiej jest rządzić. Równocześnie polityka wobec pieszych pielgrzymek była wyznaczana aktualnymi trendami w polityce wyznaniowej państwa.

Niniejsze opracowanie bazuje na analizie materiałów archiwalnych przechowywanych w zbiorach warszawskiego IPN i wytworzonych w większości przez stołeczny aparat bezpieczeństwa, przede wszystkim przez funkcjonariuszy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Są to również dokumenty nadsyłane z terenu do centrali, zwłaszcza w czasie, gdy pielgrzymka wędrowała z Warszawy do Częstochowy. Jest to materiał niezmiernie ważny, choć jednostronny. Daje on – mimo braków – dość szczegółowy obraz sił i środków angażowanych corocznie przez władze komunistyczne do walki z tradycją pieszego pielgrzymowania na Jasną Górę.

Najwcześniejsze materiały na podejmowany temat, które udało się odnaleźć w archiwach centrali IPN, pochodzą z lat 1947–1953¹. Teczka zagadnieniowo-objektowa, liczą-

¹ AIPN, 01283/481/CD, Pielgrzymki do Częstochowy w latach 1947–1953.

ca 288 kart, dotyczy zabezpieczenia nie tylko uroczystości w Częstochowie, lecz także w innych sanktuariach maryjnych w Polsce. Lata 1953–1962, 1977–1982 i od 1985 r. stanowią lukę w materiale archiwalnym. Pielgrzymki z lat 1963–1976 są udokumentowane stosunkowo obszernie.

Pierwsze lata po wojnie

Dotychczas przebadane materiały z lat 1947–1953 nie przynoszą wiedzy o przebiegu pieszej pielgrzymki ani o jej – posługując się językiem służb specjalnych – operacyjnym zabezpieczeniu przez aparat bezpieczeństwa na trasie wędrówki. Poświadczają natomiast jego duże zainteresowanie sytuacją w Częstochowie podczas witania pielgrzymek, w tym warszawskiej.

Nowa władza bardzo się obawiała uroczystości 15 sierpnia, tradycyjnie kojarzonych jako upamiętnienie Cudu nad Wisłą z 1920 r. Telefonogram z Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego do wojewódzkich urzędów bezpieczeństwa publicznego z 12 sierpnia 1947 r. nakazywał obserwację 15 sierpnia sytuacji w kościołach w całym kraju, a 14 sierpnia MBP rozesłało do województw polecenie, żeby na 15 sierpnia wysłano do Częstochowy agenturę, dzięki której będzie możliwe rozpoznanie sytuacji w dniach 14–15 sierpnia. Z odpowiedzi, które nadeszły z kilku wojewódzkich UBP, wynika, że polecenie przyszło zbyt późno, w związku z czym nie z każdego miasta udało się na czas zorganizować wysłanie tajnych współpracowników do Częstochowy. Z Wrocławia pojechał agent ps. „Jerzy Morski”².

Niektóre wydziały wojewódzkie (np. WUBP w Warszawie) delegowały swoich pracowników, którzy „nawiązali kontakt w dniu 14 bm. z pielgrzymami powitanymi przez zakonniką o nieznanym im nazwisku następującymi słowami: «Jestem niezmiernie wzruszony, że widzę tak liczną pielgrzymkę z Warszawy, szczególnie w okresie tak ciężkim dla nas, katolików, kiedy to komunizm chce zawładnąć i zniszczyć wiarę katolicką». W następnym dniu jeden z zakonników wygłosił kazanie, w którym jasno i otwarcie wystąpił przeciwko socjalizmowi i komunizmowi, które zwalczają Kościół, jednocześnie oświadczył, że Kościół kategorycznie zabrania wstępowania w szeregi ich związków. A ci, którzy są w tych szeregach, niech się nawrócą, bo przyjdzie sąd ostateczny, a za nim zagłada dla nich. Pomimo tak ostrych słów komentarzy wśród słuchających nie zauważono. W przypadkowej rozmowie pomiędzy księdzem a pielgrzymami nawiązał rozmowę jeden z pracowników i zapytał księdza, dlaczego zakonnicy narażają się swoimi wypowiedziami. Ksiądz na to odpowiedział: «To jest miła ofiara dla Boga, a lud, który zebrał się z całego kraju i słyszał to, tego nikt im nie zabierze»³.

W 1948 r. podjęto akcję profilaktyczną w celu zapobieżenia pielgrzymkom do różnych sanktuariów. O szczegółach dokumenty nie mówią.

W 1949 r. piesza pielgrzymka wyruszała z Warszawy bezpośrednio po dekreście z 5 sierpnia, uderzającym w Kościół poprzez niekorzystną zmianę przepisów przedwo-

² AIPN, 01283/481/CD, Raport specjalny szefa WUBP we Wrocławiu płk. F. Grzybowskiiego z przebiegu dnia 15 VIII 1947 r. na terenie województwa dolnośląskiego przesłany do dyrektora Departamentu V MBP, 20 VIII 1947 r., k. 19.

³ *Ibidem*, Pismo z WUBP w Warszawie do naczelnika Wydziału V Departamentu V MBP, 29 VIII 1947 r., k. 18.

jennej ustawy o stowarzyszeniach. Przebadane dotąd dokumenty nie zawierają informacji o przebiegu pieszej pielgrzymki – z wyjątkiem jednego doniesienia, potwierdzającego wyjście pielgrzymki z Warszawy 6 sierpnia⁴. Dają one natomiast obraz nadzwyczajnej mobilizacji formacji wojskowych i milicyjnych w Częstochowie, na wypadek gdyby pielgrzymka przerodziła się w manifestację przeciwko nowemu ustrojowi.

Masowy napływ pielgrzymów do Częstochowy w 1949 r. – nie tylko wędrujących pieszo – prawdopodobnie zaskoczył władze komunistyczne. O sytuacji, jakiej można się było spodziewać w Częstochowie, świadczy m.in. telefonogram z WUBP w Kielcach nadany do Warszawy już 7 sierpnia – tydzień przed głównymi uroczystościami: „W Częstochowie notuje się coraz większy napływ pielgrzymek wagonami specjalnie rezerwowanymi. Pociągi przychodzą przeładowane, a pasażerowie jadą na stopniach i dachach. Proszę ministerstwo o interwencję w Ministerstwie Komunikacji”⁵.

Funkcjonariusze UBP z innych miast, np. z Poznania⁶, zostali skierowani do dyspozycji szefa Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Częstochowie. W mieście skoncentrowano: kompanię specjalną 7. pułku KBW, kompanię MO z KW MO w Kielcach, batalion KBW w składzie: kompania batalionu specjalnego i kompania Szkoły Oficerskiej KBW. Dodatkowo w stan gotowości postawiono oddziały KBW w Katowicach oraz wszystkie straże fabryczne w Częstochowie⁷. Ponadto zmobilizowano 300 funkcjonariuszy MO i 61 członków ORMOS⁸, 30 wywiadowców MO, 115 funkcjonariuszy UB⁹. Do zabezpieczenia Miejskiego i Powiatowego Komitetu PZPR przydzielono po dwie dwudziestoosobowe grupy funkcjonariuszy MO¹⁰.

Raport z przebiegu uroczystości na Jasnej Górze w dniach 14–15 sierpnia 1949 r. został przesłany wiceministrowi bezpieczeństwa publicznego gen. Romanowi Romkowskiemu¹¹. Dokument akcentował głównie „agresywną politykę kleru”, uwidaczniającą się w „antydemokratycznych” kazaniach, przede wszystkim trzech duchownych: generała paulinów o. Markiewicza, miejscowego prefekta ks. Stanisława Parasia, bp. Stanisława Czajki. Wśród pielgrzymów – zdaniem ppłk. Wiktora Herera – „przytłaczającą większość stanowił element wiejski”¹², równocześnie jednak spośród miejscowej ludności „dość licznie był reprezentowany element robotniczy”¹³. Wbrew przewidywaniom władz uroczystości odbyły się w zupełnym spokoju, „bez żadnych zakłóceń porządku”¹⁴.

⁴ *Ibidem*, Doniesienie źródła ps. „Sławińska”, k. 52.

⁵ *Ibidem*, Telefonogram z WUBP w Kielcach, 7 VIII 1949 r., k. 6.

⁶ Por. np. *ibidem*, Telefonogram zastępcy szefa WUBP w Poznaniu mjr. Romaniuka do gen. Romkowskiego, 10 VIII 1949 r., k. 138: „Melduję wykonanie telefonogramu z dn[ia] 10 VIII [19]49 r. dotyczącego skierowania do dyspozycji szefa PUBP w Częstochowie funkcjonariuszy tu[tejszego] urzędu”.

⁷ *Ibidem*, Plan wojskowego zabezpieczenia działań zapobiegawczych w Częstochowie, 14–15 VIII 1949 r., k. 25–26.

⁸ *Ibidem*, Plan zabezpieczenia porządku w Częstochowie od 13 do 16 VIII 1949 r., k. 37–38.

⁹ *Ibidem*, Plan zabezpieczenia uroczystości kościelnych w dniach 15 i 26 VIII oraz 8 IX 1949 r. w Częstochowie, k. 32–36.

¹⁰ *Ibidem*, Plan wojskowego zabezpieczenia działań zapobiegawczych w Częstochowie, 14–15 VIII 1949 r., k. 28–31.

¹¹ *Ibidem*, Pismo dyrektora Departamentu V MBP, 16 VIII 1949 r., k. 106.

¹² *Ibidem*, Raport naczelnika Wydziału IV Departamentu V MBP ppłk. Herera o przebiegu uroczystości kościelnych w Częstochowie w dniach 14–15 VIII 1949 r., k. 107.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

Za wywieszenie bez zezwolenia z wieży jasnogórskiej flagi papieskiej – czyli flagi „obcego państwa” – władze częstochowskie miały 16 sierpnia po południu wymierzyć klasztorowi karę pieniężną.

W dniach 14–16 sierpnia 1950 r. przedstawiciel Wydziału V Departamentu V MBP został wydelegowany do Częstochowy, żeby dowodzić akcją zabezpieczania uroczystości. Jak donosił w raporcie: „W myśl opracowanego planu pracownicy operacyjni WUBP z Katowic w liczbie 60 ludzi i funkcjonariusze służby śledczej MO z Katowic przybyli do Częstochowy dn[ia] 14 o godz. 12.00. Z pracownikami tymi odbyłem odprawę, wydzielając kierowników grup i przydzielając obiekty do obsługiwania. Tym pracownikom, którzy mieli pełnić służbę w obrębie klasztoru, zabroniłem brania ze sobą broni. O godz. 13.30 wszyscy objęli powierzone im odcinki”¹⁵. Równocześnie „uczęstotliwiono” spotkania z agenturą, od której uzyskano program uroczystości.

W tym czasie zwiększał się napływ pielgrzymów. Według cytowanego raportu „najliczniejsza była pielgrzymka z Warszawy, licząca około 3000 ludzi. Prowadzili ją księża paulini z Warszawy. Pielgrzymi warszawscy byli entuzjastycznie witani. Nieśli transparent z napisem «Ślubujemy wierność Matce Bożej»”¹⁶.

Z roku na rok coraz skrupulatniej gromadzone były teksty kazań wygłaszanych na trasie pielgrzymek oraz 14 i 15 sierpnia na Jasnej Górze¹⁷. „Bezpieka” starała się zebrać stenogramy wszystkich konferencji czy przemówień, aczkolwiek szczególnie zainteresowana była przemówieniami prymasa Stefana Wyszyńskiego wygłaszanymi 6 sierpnia w Warszawie podczas pożegnania pielgrzymki oraz 14 sierpnia na Jasnej Górze podczas powitania pątników¹⁸.

Z zebranych materiałów dowiadujemy się np., że w sierpniu 1947 r. paulin o. Polikarp, „bardzo wprawny w mowie i wyrafinowany klecha”¹⁹, przemawiał do różnych pielgrzymów, „szkalując na każdym kroku polskość”²⁰. Także w 1947 r. dość obszernie cytowano słowa bp. Teodora Kubiny, który 15 sierpnia miał wygłosić kazanie „w duchu antypaństwowym”, wspominając m.in. o przepełnionych więzieniach²¹. W 1950 r. – jak zanotowali funkcjonariusze UB – „o godz. 11.50 kazanie wygłosił o. Markiewicz, gen. zakonu oo. paulinów, kazanie nie zawierało wrogich akcentów, niemniej kaznodzieja atakował bezbożników i bezbożnice, porównując tychże ze zwierzętami. W godzinach popołudniowych próbowano zainspirować cud, jednakże plotka została bez specjalnych

¹⁵ *Ibidem*, Raport z wyjazdu służbowego do Częstochowy w dniach 14–16 VIII 1950 r. przesłany do naczelnika Wydziału V Departamentu V MBP mjr. Dziemidoka, 16 VIII 1950 r., k. 174.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Por. np. AIPN, 01283/480/CD, Stenogram kazania wygłoszonego 14 VIII 1967 r. przez o. Kosiaka na Jasnej Górze, k. 399–406; *ibidem*, Stenogram kazania wygłoszonego 14 VIII 1967 r. przez bp. Musiela w czasie Apelu Jasnogórskiego, k. 407–409; *ibidem*, Stenogram Apelu Jasnogórskiego, który 15 VIII 1967 r. przeprowadził o. Krauze, k. 410–411; *ibidem*, Stenogram kazania wygłoszonego 15 VIII 1967 r. przez o. Łanowego, k. 422–430.

¹⁸ Por. np. *ibidem*, Tekst przemówienia kardynała Wyszyńskiego wygłoszonego 6 VIII 1967 r. w kościele św. Ducha w Warszawie w związku z wyruszeniem 251. pieszej pielgrzymki z Warszawy do Częstochowy, k. 326–331; *ibidem*, Stenogram przemówienia kardynała Wyszyńskiego na powitanie 251. pielgrzymki warszawskiej wygłoszonego 14 VIII 1967 r. na Jasnej Górze, k. 397–398.

¹⁹ AIPN, 01283/481/CD, Pielgrzymki do Częstochowy w latach 1947–1953, k. 10.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, Raport kierownika Sekcji 5 Wydziału V UB P m.st. Warszawy R. Janiszewskiego do naczelnika Wydziału V Departamentu V MBP w Warszawie, 19 VIII 1947 r., k. 29.

trudności zdementowana, jedną osobę szerzącą plotkę zatrzymano²². Jedną osobę zatrzymano też za szeptaną propagandę²³.

Na ewentualne cuda nowa władza była wówczas bardzo wyczulona. Za ledwie rok wcześniej, w lipcu 1949 r., na obrazie Matki Bożej w katedrze lubelskiej pojawiły się łzy. Cud lubelski spowodował gwałtowną reakcję władz – z blokadą dostępu do miasta wyłącznie – w celu niedopuszczenia do rozprzestrzeniania się w Polsce wiadomości o tym niefortunnym z ateistycznego punktu widzenia wydarzeniu.

W 1951 r. w Częstochowie „nie stwierdzono prób wywołania cudów czy innego rodzaju prowokacji, ani też wrogich wypowiedzi i komentarzy w formie agitacji”²⁴, natomiast podczas głównej uroczystości, celebrowanej przez bp. Zdzisława Golińskiego, kazanie wygłosił bp Czajka, który „mówił dużo o kulcie, jakim naród polski otacza Matkę Boską za jej dobroć dla Polski. Mówiąc o tej dobroci, przypomniał, że gdy mieszkańcy warszawscy przeżywali ciężkie czasy, wtedy nad Warszawą ukazał się krzyż i Matka Boska z koroną, która uwolniła nękaną lud (miał tu na myśli tzw. Cud nad Wisłą). Dalej nawoływał do modlitw do Najświętszej Panny o szczęście dla naszej Ojczyzny. Wspominał również o gehennie ostatniej wojny. Mówił, że śmierć męczeńska i cierpienia narodu są również formą walki o wiarę. «Ofiarami za wiarę – powiedział – były cierpienia w Oświęcimiu, Majdankach i Katyniach»²⁵. Z kolei 15 sierpnia 1951 r. bp Goliński podczas wieczornego nabożeństwa „w swym kazaniu bardzo mocno postawił zagadnienie podniesienia poziomu życia religijnego, moralności chrześcijańskiej, specjalnie zaś katolickiego wychowania młodzieży, w słowach: «Należy dopilnować, aby wasze dzieci chodziły na lekcje religii, a jeśli w danej szkole nie ma już takich lekcji, należy lekcje te przenieść do kościoła». Oprócz tego kazanie Golińskiego mieściło się w ramach tematyki religijnej i nie zawierało wrogich akcentów”²⁶.

Wieczorem 14 sierpnia 1951 r. przemówienie powitalne wygłosił bp częstochowski Czajka i „szczególnie witał pielgrzymkę z Warszawy, która, jak się wyraził, mimo wielkich trudności przybyła do Częstochowy, aby złożyć hołd Maryi”²⁷.

W 1952 r. źródło ps. „Sowa” dostarczyło informację o przybyciu pielgrzymki warszawskiej do Częstochowy. Liczbę osób, które ze stolicy dotarły na Jasną Górę, oszacowało na 2200–2500 osób. Przynieśli oni „trzy duże wieńce z szarfami o napisach mówiących, że Warszawa oddaje hołd Królowej Korony Polskiej, że młodzież Warszawy ślubuje Królowej Korony Polskiej. Wieńce te zostały zawieszono na szczycie klasztoru”²⁸. Z pielgrzymką warszawską symbolicznie przybył prymas Wyszyński w towarzystwie bp. Choromańskiego. Według źródła ps. „Sowa” w godzinach popołudniowych w klasztorze odbyła się okolicznościowa konferencja episkopatu Polski, pod-

²² *Ibidem*, Notatka informacyjna o przebiegu uroczystości w dniu 15 VIII 1950 r., k. 160–161.

²³ *Ibidem*, Raport z wyjazdu służbowego do Częstochowy w dniach 14–16 VIII 1950 r. przesłany do naczelnika Wydziału V Departamentu V MBP mjr. Dziemidoka, 16 VIII 1950 r., k. 175.

²⁴ *Ibidem*, Raport specjalny WUBP w Katowicach dotyczący uroczystości kościelnych w dniu 15 VIII 1951 r. w Częstochowie i Piekarach Śląskich przesłany do naczelnika Wydziału V Departamentu V MBP w Warszawie, 16 VIII 1951 r., k. 245.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, Raport specjalny naczelnika Wydziału V WUBP w Katowicach por. C. Stankiewicza przesłany do naczelnika Wydziału V Departamentu V MBP w Warszawie, 15 VIII 1952 r., k. 256.

²⁸ *Ibidem*, Doniesienie źródła ps. „Sowa”, 19 VIII 1952 r., k. 267.

czas której prymas przedstawił tezy swoich trzech przemówień z 15 sierpnia. OZI ps. „Sowa” donosiło, że „w kołach katolickich Częstochowy całość tych przemówień, skondensowana w przemówieniu wieczornym, oceniana jest jako ogłoszenie deklaracji praw obywatela w Polsce przez prymasa, wyraziciela poglądów i stanowiska episkopatu Polski”²⁹. Drażliwe dla władzy miało być zwłaszcza przemówienie wieczorne, rozposzechnione do użytku księży w formie drukowanej. „Podkreślić trzeba – jak kontynuowało OZI ps. „Sowa” – że przemówienie to miało silne akcenty i specyficzną oprawę z obiektywnych warunków miejscowych (zmierzch, iluminacja klasztoru, odpowiednie akcentowanie poszczególnych ustępów przemówienia, podkreślanie słów, powtarzanie słów i wersetów Ewangelii, operowanie synonimami, porównaniami i stwarzanie sytuacji dla domysłów słuchaczy)”³⁰. Prymas mówił m.in. o prawie do życia i godnego bytu, miłości, prawdy, wolności i własności³¹.

Nielegalna pielgrzymka

Interesującym i pierwszym stosunkowo dobrze udokumentowanym przypadkiem jest jedyna w latach powojennych pielgrzymka uznana za „nielegalną”, czyli 247. Warszawską Pielgrzymką Piesza w 1963 r. Została ona zakazana pod pretekstem zwiększonej liczby zachorowań na ospę – zwłaszcza na Dolnym Śląsku.

Kopię dokumentu szefa SB na m.st. Warszawę płk. W. Kaszkura podsumowującego 27 sierpnia pielgrzymkę – na polecenie wiceministra Szlachcica – otrzymało 14 osób: premier Józef Cyrankiewicz, sekretarz KC PZPR Zenon Kliszko, sekretarz KC PZPR Ryszard Strzelecki, sekretarz KW PZPR w Katowicach Edward Gierek, I sekretarz KW PZPR w Warszawie Walenty Titkow, I sekretarz KW PZPR woj. warszawskiego Marian Jaworski, kierownik Wydziału Administracyjnego KC PZPR gen. Kazimierz Witaszewski, zastępca kierownika Wydziału Administracyjnego KC PZPR Wiesław Ociepka, przewodniczący Prezydium RN m.st. Warszawy Janusz Zarzycki, minister zdrowia Jerzy Sztachelski, komendant główny MO Ryszard Dobieszak, dyrektor Departamentu Społeczno-Administracyjnego MSW Henryk Chmielewski, wicedyrektor Departamentu IV MSW Henryk Piętek, z ramienia Wojska Polskiego gen. Wojciech Jaruzelski³². Nazwisko gen. Jaruzelskiego zostało na końcu rozdzielnika dopisane odręcznie.

Wspomniana informacja ujawnia grono decydentów, którzy 31 lipca podjęli decyzję o niewydaniu zgody na pielgrzymkę: „Na konferencji w składzie: kierownik Urzędu Spraw Wewnętrznych tow. Lewandowski, naczelnik Wydziału Urzędu Spraw Wewnętrznych tow. Matuszewski oraz kierownik Wydziału do spraw Wyznań tow. Kochański w oparciu o decyzję Departamentu Społeczno-Administracyjnego MSW ustalili, że Urząd ds. Wyznań na wniosek oo. paulinów wyda decyzję odmowną, uzasadnioną epidemią ospy”³³. Powyższe stanowisko 31 lipca przesłano przeorowi klasztoru paulinów o. Kubikowi.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, k. 268.

³¹ Por. *ibidem*, Synteza przemówienia prymasa Wyszyńskiego, k. 259–266.

³² AIPN, 01283/480/CD, Pismo zastępcy komendanta MO m.st. Warszawy ds. BP ppłk. S. Sławińskiego do dyrektora Gabinetu Ministra Spraw Wewnętrznych płk. Pawłaka, 27 VIII 1963 r., k. 6.

³³ *Ibidem*, Informacja zastępcy komendanta MO m.st. Warszawy ds. BP płk. W. Kaszkura dotycząca warszawskiej pielgrzymki pieszej do Częstochowy, zorganizowanej nielegalnie przez oo. paulinów w Warszawie, 27 VIII 1963 r., k. 8.

Z innego dokumentu wynika, że początkowo – po złożeniu przez o. Kubika 5 lipca pisma do Wydziału Spraw Wewnętrznych DRN Warszawa-Śródmieście – zamierzano udzielić zgody na wymarsz pielgrzymki, z pewnymi obostrzeniami organizacyjnymi zaproponowanymi przez prokuraturę w Grójcu w związku ze śmiertelnym wypadkiem, jaki miał miejsce podczas pielgrzymki w 1961 r. Tak zdecydowano podczas narady w Urzędzie ds. Wyznań z udziałem wicedyrektora UdsW Bohdana, przedstawiciela Departamentu Społeczno-Administracyjnego MSW Wójcika i kierownika USW Lewandowskiego. Zgodnie z tymi ustaleniami 20 lipca przeprowadzono z o. Kubikiem rozmowę w WSW DRN i zażądano dodatkowych danych na temat pielgrzymki. Pismem z 23 lipca o. Kubik przekazał wymagane informacje. Jednak następnego dnia przedstawiciel Departamentu Społeczno-Administracyjnego MSW Wójcik zawiadomił Urząd Spraw Wewnętrznych, że wydanie decyzji dotyczącej pielgrzymki trzeba przełożyć o 2–3 dni³⁴. Następnie odbyła się opisana wyżej narada z 31 lipca, skutkująca zakazem organizowania pielgrzymki. Odwołanie o. Kubika złożone następnego dnia, tzn. 1 sierpnia, zostało odrzucone.

Zastanawia fakt, że decyzja odmowna w sprawie pielgrzymki została podjęta na szczeblu MSW 31 lipca, a już 1 sierpnia kuria warszawska wystosowała do proboszczów i rektorów kościołów m.st. Warszawy komunikat – podpisany przez kanclerza kurii – w którym zawiadamiała, że „z uwagi na konieczność zachowania ostrożności wobec niebezpieczeństwa epidemii ospy tradycyjna warszawska pielgrzymka piesza do Częstochowy w br. wyjątkowo nie odbędzie się. Wiadomość powyższą należy przekazać wiernym”³⁵. Dotychczasowy stan wiedzy nie pozwala odpowiedzieć na pytanie, z czyjej inicjatywy bądź pod czym naciskiem kuria warszawska z takim pośpiechem rozesała powyższy komunikat. Dla organizatorów pielgrzymki był to bolesny cios, mimo to z pielgrzymki nie zrezygnowali. Słusznie rozumowali, że jeśli raz pielgrzymka się nie odbędzie, w następnych latach władze wykorzystają to jako precedens i będą znajdować kolejne preteksty do nieudzielenia zgody.

W Wydziale ds. Wyznań 2 sierpnia przeprowadzono z o. Kubikiem rozmowę ostrzegawczą. W kolejnych dniach, 3 i 5 sierpnia, próbowano wywrzeć nacisk na bp. Dąbrowskiego i bp. Choromańskiego: „Dnia 3 sierpnia przewodniczący Prezydium Stołecznej Rady Narodowej tow. Janusz Zarzycki przeprowadził rozmowę z biskupem Dąbrowskim, w czasie której zawiadomił go, że na odwołanie o. Kubika będzie odpowiedź podtrzymująca stanowisko WSW Prezydium DRN Warszawa-Śródmieście”³⁶. Biskup – zdaniem autora cytowanego dokumentu – nie kwestionował decyzji, „prosił tylko, by w piśmie odmownym była podkreślona sprawa epidemii oraz że decyzja dotyczy pielgrzymki pieszej tylko w roku bieżącym”³⁷. Tego samego dnia powiadomiono o. Kubika, że zaskarżoną decyzję utrzymuje się w mocy. Dzień później (w niedzielę) o. Kubik odczytał z ambony decyzję Urzędu Spraw Wewnętrznych, a w komentarzu „sugestywnie” zachęcał wiernych do udania się do Częstochowy „w sposób indywidualny”. Paulini nie od-

³⁴ AIPN, 1585/4718, Informacja wicedyrektora Departamentu IV MSW płk. H. Piętka dotycząca warszawskiej pieszej pielgrzymki do Częstochowy, 29 VIII 1963 r., k. 8–14.

³⁵ AIPN, 01283/480/CD, Pismo kanclerza Kurii Metropolitalnej Warszawskiej, 1 VIII 1963 r., k. 42.

³⁶ AIPN, 1585/4718, Informacja wicedyrektora Departamentu IV MSW płk. H. Piętka dotycząca warszawskiej pieszej pielgrzymki do Częstochowy, 29 VIII 1963 r., k. 9.

³⁷ *Ibidem*.

czytali natomiast komunikatu kurii warszawskiej. Przeprowadzone 5 sierpnia przez UdsW i WdsW rozmowy z biskupami Choromańskim i Dąbrowskim oraz o. Kubikiem nie przyniosły zamierzonego przez władze rezultatu. Tego samego dnia o. Kubik „przesłał za pośrednictwem Alicji Rostkowskiej (sędzia Sądu Powiatowego dla Warszawy-Pragi) pisemny protest przeciwko decyzji odmawiającej zezwolenia na odbycie pielgrzymki”³⁸.

Wymarsz pielgrzymki 6 sierpnia poprzedziła msza święta odprawiona o godz. 6.30 w kościele św. Ducha przy ul. Długiej. Kazanie wygłosił bp Jerzy Modzelewski, który „apoteozując znaczenie pielgrzymki”, stwierdził m.in., że jest ona „wyrazem duchowych sił narodu, zbiorowego poświęcenia w intencji ojczyzny i Kościoła”³⁹. Zachęcał do „gremialnego stawienia się w Częstochowie”⁴⁰, gdzie pielgrzymów powita kardynał Wyszyński. Nie wspomniał natomiast o braku zgody władz administracyjnych na jej zorganizowanie⁴¹. Kościół „wypełniony był szczelnie uczestnikami pielgrzymki”⁴².

Jak wynika z cytowanej informacji, „z chwilą wydania przez władze zakazu na odbycie pieszej pielgrzymki aktyw organizacyjny sprawował swe funkcje nadal, lecz w sposób konspiracyjny, co znajdowało swój wyraz w pozorowaniu wobec pątników przypadkowego i indywidualnego uczestnictwa i w bezwzględny zakazie operowania nazwiskami, adresami i funkcjami osób sprawujących role organizacyjne. Szczególną konspirację przejawiali księża i zakonnicy, którzy szli w ubiorach cywilnych. Pątnikom zalecono zdjęcie oznak pielgrzymich, rozciągnięcie się na trasie w małych grupach w celu pozorowania indywidualnego uczestnictwa (pielgrzymi szli w grupach od kilku do kilkudziesięciu osób na odcinku około 10–12 km), ukrycie krzyży i ograniczenie zbiorowego śpiewu pieśni kościelnych”⁴³.

Według obliczeń władz z Warszawy wyszło około 2500 osób. Determinacja pielgrzymów nie zaskoczyła rządzących. Skoro nie udało się pielgrzymki odwołać, przystąpiono do realizacji alternatywnego planu, czyli mnożenia utrudnień na trasie.

Pierwszym z nich były obowiązkowe szczepienia dla pielgrzymów, które nakazało Ministerstwo Zdrowia. Zorganizował je sanepid 6 i 7 sierpnia w Tarczynie, Grójcu i Mogielnicy. Grożono, że osoby niezaszczepione nie będą mogły wejść do Częstochowy. W czasie przemarszu z Sękocina do Tarczyna „pracownicy Prezydium WRN w Warszawie za pomocą megafonów transmisyjnego wozu MO ogłaszali komunikat stwierdzający, że rejon Częstochowy, z uwagi na panującą epidemię ospy, został uznany za zagrożony i wstęp do niego wymaga okazania świadectwa szczepienia ospy oraz że pielgrzymka jest nielegalna, ponieważ została zorganizowana bez zezwolenia władz, w związku z czym wzywa się pielgrzymów do powrotu do swych miejsc zamieszkania”⁴⁴. W trakcie nadawania tego komunikatu pod wóz transmisyjny podjechał mikrobus z rejestracją amerykańską (OHL-560-USA), w którym znajdowało się trzech mężczyzn nagrywają-

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, k. 10.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ AIPN, 01283/480/CD, Informacja zastępcy komendanta MO m.st. Warszawy ds. BP płk. W. Kaszura dotycząca warszawskiej pielgrzymki pieszej do Częstochowy, zorganizowanej nielegalnie przez oo. paulinów w Warszawie, 27 VIII 1963 r., k. 11–12.

⁴⁴ *Ibidem*, Meldunek specjalny zastępcy komendanta województwa warszawskiego ds. bezpieczeństwa do dyrektora Departamentu IV MSW, 7 VIII 1963 r., k. 49.

cych komunikat na magnetofon. Na marginesie meldunku o mikrobusie ktoś odręcznie dodał polecenie: „Obowiązkowo ustalić, do kogo należał”⁴⁵. Uczestnicy pielgrzymki – twierdzi autor meldunku – „treść komunikatu przyjęli w zasadzie z niedowierzaniem i obojętnością”⁴⁶, słusznie uznając go za próbę zniechęcenia ich do dalszego udziału w marszu. Mimo to zaszczepiono – jeśli wierzyć podawanym liczbom – 1366 uczestników, co stanowiłoby ponad połowę osób, które wyruszyły ze stolicy⁴⁷.

Szczepienia zorganizowano nie z troski o pielgrzymów. Zastryk zwykle powodował ból, znaczne podwyższenie temperatury i inne skutki mające – według oczekiwań władz – spowodować wycofanie się zaszczepionych osób z dalszego wędrowania. Drugim celem było zdobycie listy pielgrzymów dzięki sporządzanym spisom osób zaszczepionych. Temu samemu celowi służyło nieustanne legitymowanie pielgrzymów na trasie. Niektórzy spisywani byli kilkakrotnie.

W aktach SB zachował się wykaz organizatorów, czyli księży (nie tylko przewodników grup), oraz tzw. aktywu pielgrzymki (głównie służby zdrowia)⁴⁸. Są różne listy osób zaszczepionych i legitymowanych. Na jednym ze spisów, liczącym 32 pozycje, znaleźć można bardzo szczegółowe dane: imię i nazwisko, adres, data urodzenia, miejsce pracy, wysokość zarobków i dodatkowe uwagi, np. że w pielgrzymce idzie po raz szósty, ósmy, dziesiąty itp. albo że „w pielgrzymce uczestniczy co rok”. W spisie uwzględniono dwóch członków PZPR: mężczyznę, który „w pielgrzymce siedł z dzieckiem półtorarocznym”, i drugiego, którego żona „jest zatrudniona w ZOMO w charakterze referenta”⁴⁹. Szczególnie „groźnie” wyglądają wykazy uporządkowane według zatrudnienia – z oczywistą intencją objęcia pielgrzymów represjami w ich miejscach pracy czy nauki. Na pierwszym etapie Tarczyn–Mogielnica wylegitymowano 290 osób⁵⁰. O spisanych nauczycielkach, pielęgniarkach, pracownikach instytucji państwowych (był nawet dyrektor Zjednoczenia Przemysłu Narzędziowego), studentach itd. zdecydowano się powiadomić Departament Kadry i Kształcenia⁵¹. Lista ważniejszych uczestników pielgrzymki, wraz z informacjami o nich, miała być 16 sierpnia przedstawiona ministrowi spraw wewnętrznych⁵².

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, k. 50.

⁴⁷ *Ibidem*, Informacja zastępcy komendanta MO m.st. Warszawy ds. BP płk. W. Kaszkura dotycząca warszawskiej pielgrzymki pieszej do Częstochowy, zorganizowanej nielegalnie przez oo. paulinów w Warszawie, 27 VIII 1963 r., k. 12. Por. też m.in.: *ibidem*, Wykaz osób zaszczepionych w Dąbrowie Zielonej 12 VIII 1963 r. (116 osób), k. 66–67; *ibidem*, Wykaz osób zaszczepionych w punkcie św. Anna 12 VIII 1963 r. (87 osób), k. 68–69. W spisach podawano nazwisko, imię, adres i rok urodzenia.

⁴⁸ AIPN, 1585/4718, Wykaz organizatorów pielgrzymki, k. 15–17.

⁴⁹ *Ibidem*, Wykaz niektórych osób świeckich uczestniczących w tegorocznej pielgrzymce, k. 18–22.

⁵⁰ AIPN, 01283/480/CD, Informacja zastępcy komendanta MO m.st. Warszawy ds. BP płk. W. Kaszkura dotycząca warszawskiej pielgrzymki pieszej do Częstochowy, zorganizowanej nielegalnie przez oo. paulinów w Warszawie, 27 VIII 1963 r., k. 22–26. Por. też np. *ibidem*, Wykaz organizatorów pielgrzymki (księży, służba zdrowia itp.), k. 15–17; *ibidem*, Lista wylegitymowanych uczestników pieszej pielgrzymki udającej się z Warszawy do Częstochowy, 8 VIII 1963 r. (25 nazwisk), k. 53–54; *ibidem*, Wykaz wylegitymowanych uczestników pielgrzymki udającej się z Warszawy do Częstochowy, 9 VIII 1963 r. (47 nazwisk), k. 62–63.

⁵¹ *Ibidem*, Meldunek specjalny zastępcy komendanta województwa warszawskiego ds. bezpieczeństwa do dyrektora Departamentu IV MSW, 7 VIII 1963 r., k. 51.

⁵² *Ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału IV K MO m.st. Warszawy ppłk. J. Kwila do dyrektora Departamentu IV MSW towarzyszące otrzymanym z Łodzi wykazom osób wylegitymowanych podczas pielgrzymki, 14 VIII 1963 r., k. 74.

Kolejnym uderzeniem w pielgrzymkę było pozbawienie jej środków transportu dla bagaży. Wiozło je 13 prywatnych furmanek konnych, których właściciele zastraszone: „W związku z zaleceniem władz formalnego nierozwiązywania pielgrzymki, lecz stwarzania prawnie dostępnych przeszkód, które by faktycznie uniemożliwiły dojście jej do Częstochowy, w dniu 6 sierpnia 1963 r. w godzinach wieczornych przeprowadzono na Posterunku MO w Tarczynie rozmowy z wszystkimi woźnicami towarzyszącymi pielgrzymce, w wyniku których ośmiu zrezygnowało z dalszej jazdy i po wyładowaniu bagażów we wczesnych godzinach rannych dnia 7 sierpnia br. powróciło do miejsc zamieszkania, a pozostałych pięciu oświadczyło, iż wyładują bagaże w Grójcu i stamtąd udadzą się do domów”⁵³. Początkowo wydawało się, że restrykcje wobec wozaków będą skuteczną bronią w walce z pielgrzymami. Okazało się jednak, że w Nowym Mieście n. Pilicą pielgrzymce towarzyszyło już 30 wozów konnych. Wozaków wylegitymowano i ukarano mandatami⁵⁴.

Akcja ze szczepieniami też w zasadzie się nie udała – poza zgromadzeniem danych wielu osób. Z jednej strony personel sanepidu w wielu wypadkach – według jednego meldunku „w większości”, według innego „częściowo” – dokonywał fikcyjnych szczepień: „Pielęgniarki prawdopodobnie mówiły, że nie miały sumienia narażać ludzi na cierpienia w tak męczącej drodze do Częstochowy”⁵⁵. Z drugiej strony pielgrzymi zinterpretowali proponowane szczepienia jako legalizację pielgrzymki⁵⁶.

Legitymowanie uczestników pielgrzymki i sporządzanie ich list również dały rezultaty ocenione jako marne. Okazało się bowiem, że sprawdzane osoby nagminnie podawały fikcyjne miejsce pracy.

Pielgrzymi słusznie mieli wrażenie, że są obserwowani, podsłuchiwani i fotografowani, ponieważ „Służba Bezpieczeństwa środkami operacyjnymi zabezpieczała pielgrzymkę na trasie”⁵⁷. Do udziału w niej zostali zmobilizowani – jak co roku – tajni współpracownicy, z którymi na trasie odbywali spotkania oficerowie SB. Do jednego z meldunków, przesłanych z Łodzi do Warszawy, dołączono osiem zdjęć, na których „krzyżkami oznaczone są osoby, do których uczestnicy zwracali się słowami: proszę księdza”⁵⁸.

Pielgrzymi przyjmowani byli entuzjastycznie. Zauważono, że ludzie, witając ich po drodze, manifestacyjnie całowali krzyże. Na trasie mieszkańcy wystawiali stoliki z wodą, herbatą i owocami⁵⁹. Wśród pielgrzymów, którzy wzajemnie udzielali sobie pomocy, widać było dużą solidarność. Zdaniem SB sami organizatorzy dbali o eskalację nastrojów kontestatorskich: „Na odcinku Mstowo–Częstochowa księża zalecali pątnikom głośno

⁵³ *Ibidem*, Meldunek specjalny zastępcy komendanta województwa warszawskiego ds. bezpieczeństwa do dyrektora Departamentu IV MSW, 7 VIII 1963 r., k. 50.

⁵⁴ *Ibidem*, Meldunek dotyczący nielegalnie zorganizowanej pielgrzymki z Warszawy do Częstochowy, 9 VIII 1963 r., k. 94–95.

⁵⁵ *Ibidem*, Uwagi dotyczące pielgrzymki częstochowskiej, 17 VIII 1963 r., k. 116–117.

⁵⁶ *Ibidem*, Informacja zastępcy komendanta MO m.st. Warszawy ds. BP płk. W. Kaszkura dotycząca warszawskiej pielgrzymki pieszej do Częstochowy, zorganizowanej nielegalnie przez oo. paulinów w Warszawie, 27 VIII 1963 r., k. 12.

⁵⁷ AIPN, 1585/4718, Informacja wicedyrektora Departamentu IV MSW płk. H. Piętka dotycząca warszawskiej pieszej pielgrzymki do Częstochowy, 29 VIII 1963 r., k. 13.

⁵⁸ AIPN, 01283/480/CD, Meldunek mjr. R. Pedy dotyczący nielegalnie zorganizowanej pielgrzymki z Warszawy do Częstochowy, 13 VIII 1963 r., k. 102.

⁵⁹ *Ibidem*, Informacja komendanta MO m.st. Warszawy dotycząca pielgrzymki na Jasną Górę, przesłana do naczelnika Wydziału I Departamentu IV MSW, 8 VIII 1963 r., k. 40–41.

śpiewać i modlić się, wyraźnie usiłując nadać pielgrzymce charakter demonstracyjny. W pobliżu Częstochowy zalecano, aby mężczyźni nie golili się i aby nikt nie przebierał się w lepszy ubiór na wejście do Częstochowy, co miało stanowić wyraz protestu wobec władz za utrudnianie przemarszu pielgrzymki. Wśród wszystkich pielgrzymów panowała atmosfera zaciętrzewienia na władze państwowe z powodu zakazania i utrudniania przemarszu pielgrzymom. Aktywność w tym względzie przejawiał idący przez cały czas z pielgrzymką Cheda⁶⁰ Antoni ps. «Szary», były dowódca AK i WiN w woj. kieleckiego, skazany w 1950 r. na dożywotnie więzienie, ostatnio zamieszkały w Warszawie⁶¹. Irytację pielgrzymów powodowały utrudnienia w transporcie bagaży, stąd „pod adresem funkcjonariuszy MO wypowiediano słowa: bandyci, złodzieje, łobuzy itp.”⁶².

W Częstochowie pątnicy witani byli jak bohaterowie. Pielgrzymka warszawska stała się „główną atrakcją uroczystości”: „Elementy plotkarskie wyżywały się w komentowaniu różnych pogłosek o losach i trudnościach pielgrzymki warszawskiej w aspekcie nieprzyjaznym dla władz państwowych”⁶³. Uroczystości rozpoczęły się 14 sierpnia o godz. 14.00 „demonstracyjnym witanem pieszej pielgrzymki z Warszawy. Jej wejście wykorzystano do wytworzenia «bojowego» nastroju. Pielgrzymka niosła trzy krzyże wykonane z suchych gałęzi (symbol trudu). Nikt z paulinów i biskupów nie wyszedł jej witać przed miasto, lecz ostentacyjnie tkwili na stopniach szczytu Jasnej Góry z kardynałem Wyszyńskim i biskupem Czajką na czele. Dopiero, gdy czoło pielgrzymki osiągnęło przedpole klasztoru, wyszło do niej sześciu paulinów z krzyżem, płonącymi świecami i kropidłem, obejmując dalsze przewodnictwo. Kolejno kolumny pielgrzymki po osiągnięciu przedpola padały na twarz. Kardynał Wyszyński gestami rąk pozdrawiał przybywających. Dwóch paulinów sceny te filmowało spod szczytu. Do pielgrzymki warszawskiej Wyszyński przemawiał dwukrotnie [...], w ostrych słowach dowodził trudności, na jakie napotyka Kościół w Polsce, mówił o pozbawieniu go praw i represjach godzących w byt Kościoła. [...] Kler nie szczędził pochwał, by mówić obecnym, że wyczyn tej pielgrzymki był potrzebnym bohaterstwem i oplacalnym wysiłkiem”⁶⁴.

W podsumowaniach akcji władze negatywnie oceniły własne działania, które uznały za porażkę: „Prowadzone represje administracyjne (włączenie się Sł[uzby] Bezp[ieczeństwa] i MO) dały szkodliwe rezultaty: pielgrzymki nie udało się rozwiązać (szczepienie nic nie dało); transportu nie udało się zdeorganizować (rozmowy ostrzegawcze z taborem – wozakami spowodowały wycofanie się jednych, ale organizowanie od wsi do wsi innych); legitymowanie nie przyniosło też poważnych rezultatów (MO zapisywała, co kto mówił, teraz okazuje się, że szereg osób w ogóle nie pracuje tam, gdzie podawało); akcja przyniosła chwałę i sławę uczestnikom pielgrzymki – Wyszyński i inni stwierdzili

⁶⁰ Po wyjściu z więzienia zmienił pisownię nazwiska na: Heda.

⁶¹ *Ibidem*, Informacja zastępcy komendanta MO m.st. Warszawy ds. BP płk. W. Kaszkura dotycząca warszawskiej pielgrzymki pieszej do Częstochowy, zorganizowanej nielegalnie przez oo. paulinów w Warszawie, 27 VIII 1963 r., k. 12.

⁶² *Ibidem*, Meldunek specjalny K MO woj. warszawskiego do dyrektora Departamentu IV MSW, 8 VIII 1963 r., k. 58.

⁶³ *Ibidem*, Informacja zastępcy komendanta MO m.st. Warszawy ds. BP płk. W. Kaszkura dotycząca warszawskiej pielgrzymki pieszej do Częstochowy, zorganizowanej nielegalnie przez oo. paulinów w Warszawie, 27 VIII 1963 r., k. 14.

⁶⁴ AIPN, 1585/4718, Informacja wicedyrektora Departamentu IV MSW płk. H. Piętka dotycząca warszawskiej pieszej pielgrzymki do Częstochowy, 29 VIII 1963 r., k. 12–13.

z satysfakcją, że władze przekonały się, iż zakazami nie wszystko można, podkreślając, że cały kraj i zagranica podziwiają ich wytrwałność, że takiego bohaterstwa trzeba itp.⁶⁵.

Władze dokonały surowej autokrytyki: „Po bezprawnym wyjściu pielgrzymki z Warszawy dał się odczuć brak skoordynowanego działania i jednolitej dyspozycji odnośnie pielgrzymki ze strony jednostek Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Ministerstwa Zdrowia i władz miejskich, co niejednokrotnie powodowało skutki wręcz odwrotne od zamierzonych”⁶⁶.

Zaproponowano wnioski: „1) Spowodować przez Urząd Spraw Wewnętrznych ukaranie w trybie karno-administracyjnym wszystkich organizatorów i aktywnych uczestników nielegalnej pielgrzymki. 2) Spowodować ukaranie w trybie dyscyplinarnym pracowników służby zdrowia, instytucji i zakładów państwowych za uczestniczenie w nielegalnym zgromadzeniu organizowanym przez kler. 3) Służba Bezpieczeństwa wyciągnie dla swej pracy z powyższej sprawy wnioski i wypracuje bardziej skuteczne metody przeciwdziałania na przyszłość”⁶⁷. „Bezpiecze” wytknięto zwłaszcza „braki w zakresie rozpoznania i przeciwdziałania”⁶⁸.

Wnioski wyciągnięte po nieudanej operacji wyznaczyły politykę wobec pieszej pielgrzymki na następne lata: „Administracyjne ograniczanie przez naszą służbę przyniosło odwrotne rezultaty; trzeba przeciwdziałać środkami politycznymi [...]; represje w zamian za niepodporządkowanie się zarządzeniom władz – nie stosować wobec ludzi (bo to zwiększa ich fanatyzm), ale bić w kler, o czym dać hierarchii do zrozumienia (dobra likwidacja NSD Nowe Miasto – boli mocno, bo krzyczą)”⁶⁹.

Pielgrzymka znalazła się na liście tematów „skazanych na milczenie”. Na przykład pod koniec sierpnia 1963 r. KW MO w Olsztynie w ramach kontroli korespondencji skonfiskowała i przesłała do Departamentu IV MSW list Jadwigi S. z Marek k. Warszawy adresowany do kłeryka z Katowic, odbywającego służbę wojskową w Bartoszycach. Sprawę oznaczono jako „tajną spec[jalnego] znaczenia”. Kobieta opisała pielgrzymkę i represje wobec pielgrzymów, a równocześnie determinację osób wędrujących⁷⁰.

Wspomniane wyżej karanie w trybie karno-administracyjnym organizatorów i aktywnych uczestników pielgrzymki zostało zlecone Departamentowi Społeczno-Administracyjnemu MSW. W celu omówienia strony organizacyjnej i prawnej zamierzonych restrykcji 23 sierpnia odbyła się w nim narada, podczas której ustalono, że komendy MO „spośród ok[olo] 850 ujawnionych osób wytypują 150 do ukarania w postępowaniu karno-administracyjnym. Wnioski o ukaranie zostaną skierowane do kolegium karno-administracyjnego przy prezydiach powiatowych rad narodowych w Piasecznie i Grójcu”⁷¹.

⁶⁵ AIPN, 01283/480/CD, Uwagi dotyczące pielgrzymki częstochowskiej, 17 VIII 1963 r., k. 116–117.

⁶⁶ *Ibidem*, Informacja zastępcy komendanta MO m.st. Warszawy ds. BP płk. W. Kaszkura dotycząca warszawskiej pielgrzymki pieszej do Częstochowy, zorganizowanej nielegalnie przez oo. paulinów w Warszawie, 27 VIII 1963 r., k. 14.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ AIPN, 1585/4718, Informacja wicedyrektora Departamentu IV MSW płk. H. Piętki dotycząca warszawskiej pieszej pielgrzymki do Częstochowy, 29 VIII 1963 r., k. 13.

⁶⁹ AIPN, 01283/480/CD, Uwagi dotyczące pielgrzymki częstochowskiej, 17 VIII 1963 r., k. 116–117.

⁷⁰ *Ibidem*, Pismo zastępcy naczelnika Wydziału IV KW MO w Olsztynie kpt. J. Skoczka do dyrektora Departamentu IV MSW, 30 VIII 1963 r., k. 130 (załączony list – k. 131–133).

⁷¹ AIPN, 1585/4718, Informacja dyrektora Departamentu Społeczno-Administracyjnego MSW H. Chmielewskiego w sprawie czynności podjętych w związku z nielegalną pielgrzymką do Częstochowy, 31 VIII 1963 r., k. 1–2.

Podczas kolejnej narady w Departamencie Społeczno-Administracyjnym, zwołanej 27 sierpnia, oceniono „jakość i trafność” 50 wniosków o ukaranie przygotowanych przez komendy MO. Za zasadne uznano 49. Również Komitet Wojewódzki PZPR w Warszawie powołał zespół mający analizować „celność wniosków o ukaranie”.

Pierwsze rozprawy w kolegiach powiatowych w Piasecznie i Grójcu ustalono na 6, 7 i 9 września. Aby uniknąć niespodzianek, do orzekania „wyznaczono odpowiednie składy”, z którymi przeprowadzono „rozmowy o charakterze instrukcyjno-szkoleniowym, podobnie jak z wyznaczonymi oficerami MO, którzy popierać będą na rozprawach wnioski o ukaranie”⁷².

Zachowane dokumenty poświadczają zastosowanie we wrześniu 1963 r. represji finansowych wobec kilkudziesięciu osób. O podejmowanych przedsięwzięciach było na bieżąco informowanych sześć osób, do których – według rozdzielnika – trafiały kopie dokumentów: minister Władysław Wicha, wiceminister Zygfryd Sznek, wiceminister Franciszek Szlachcic, zastępca kierownika Wydziału Administracyjnego KC PZPR Wiesław Ociepko, dyrektor Departamentu IV Stanisław Morawski i dyrektor UdsW Tadeusz Żabiński⁷³.

Pierwsza rozprawa odbyła się 6 września. Kolegium Karno-Administracyjne przy PPRN w Piasecznie 7 osób ukarało grzywnami – w większości wypadków wyższymi niż miesięczne zarobki ukaranych.

Tabela. Wykaz osób ukaranych przez kolegium karno-administracyjne w Piasecznie

Imię i nazwisko	Zawód	Pensja miesięczna	Wysokość grzywny
Wacław Wójcik	inżynier	2200 zł	3000 zł
Józef Busz	ślusarz operator	2500 zł	3000 zł
Wincenty Łazarczyk	szkutnik	2700 zł	2000 zł
Wacław Lempkowski	stolarz	2000 zł	2000 zł
Edmund Górnicki	pracownik fizyczny	1500 zł	2000 zł
Józefa Bogdanowicz	pracownica fizyczna	900 zł	1200 zł
Janina Hendler	pracownica fizyczna	800 zł	900 zł

Źródło: AIPN, 1585/4718, Informacja dyrektora Departamentu Społeczno-Administracyjnego MSW H. Chmielewskiego w sprawie postępowania karno-administracyjnego przeciwko uczestnikom nielegalnej pielgrzymki do Częstochowy, k. 23.

W postępowaniach sądowych brali udział w charakterze oskarżyciela i świadka funkcjonariusze Komendy Powiatowej MO w Piasecznie. Rozprawy „miały charakter

⁷² *Ibidem.*

⁷³ Por. np. *ibidem.*

spokojny”. W składanych wyjaśnieniach „obwinieni podnosili, iż nie słyszeli wezwań do opuszczenia miejsca zgromadzenia, a tylko nakaz poddania się szczepieniom ochronnym przeciwko ospie”⁷⁴.

W następnych dniach odbyły się kolejne rozprawy. Kolegia karno-administracyjne przy prezydiach PRN w Piasecznie i Grójcu 7 i 9 września ukarały 20 osób (w tym dwie uczennice) grzywnami w wysokości od 300 do 3500 zł. W przypadku kilku osób grzywna ponownie przewyższała miesięczną pensję⁷⁵. Tym razem rozprawy nie przebiegały już tak spokojnie, ponieważ w Piasecznie niektórzy oskarżeni próbowali się bronić: „Wyraźnie okazywali swoje niezadowolenie oraz usiłowali wywołać polemikę ze składem orzekającym na tematy wiary i swobody praktyk religijnych. Szczególnie ostro występował ob. Władysław Kurzyna (prawnik-ekonomista, kierownik działu w Centralnym Biurze Wzornictwa Przemysłu Lekkiego w Warszawie), który interesując się przebiegiem wszystkich spraw (prowadził notatki), kwestionował podstawy prawne karania za tego rodzaju czyny. Rozprawa przeciwko ww. została odroczone z uwagi na to, iż świadek (funkcjonariusz MO) nie mógł potwierdzić winy, zaś wskazany przez obwinionego jako świadek funkcjonariusz KW MO w Warszawie nie przybył na rozprawę”⁷⁶.

Kolegium w Grójcu na rozprawach 10 i 11 września ukarało następnych 16 osób grzywnami w wysokości od 500 do 3500 zł. W przypadku kilku osób grzywna była nawet dwukrotnie wyższa niż miesięczna pensja⁷⁷. Tym samym ukarano 43 osoby (6 spraw odroczone).

Dnia 14 września w Departamencie Społeczno-Administracyjnym MSW odbyła się narada, podczas której „omówiono wyniki dotychczasowych rozpraw karno-administracyjnych przeciwko uczestnikom pielgrzymki i ustalono nowe zasady i tryb postępowania w tych sprawach”⁷⁸. Zespół Komitetu Warszawskiego PZPR 17 września przeanalizował 35 kolejnych wniosków o ukaranie i 17 zakwalifikował jako trafne. Analizy te – podobnie jak w poprzednich przypadkach – miały na celu uniknięcie sytuacji, gdy kolegium musiałyby wniosek odrzucić jako słabo przygotowany. Wśród osób, co do których wnioski o ukaranie uznano za trafne, było pięciu księży i zakonników (ks. Jan

⁷⁴ *Ibidem*, Informacja dyrektora Departamentu Społeczno-Administracyjnego MSW H. Chmielewskiego w sprawie postępowania karno-administracyjnego przeciwko uczestnikom nielegalnej pielgrzymki do Częstochowy, k. 23.

⁷⁵ *Ibidem*, Informacja dyrektora Departamentu Społeczno-Administracyjnego MSW H. Chmielewskiego z przebiegu rozpraw karno-administracyjnych przeciwko uczestnikom nielegalnej pielgrzymki do Częstochowy, k. 34–35. Ukarani zostali: Władysław Turkiewicz, Józef Kiziarkiewicz, Antoni Jagodziński, Jerzy Zwolski, Anna Jaworska, Mieczysław Joachimowicz, Władysław Czarnecki, Zofia Włodarska, Kazimierz Jastrzębski, Władysława Bołożuk, Salomea Królewska, Józefa Gumularz, Leokadia Kryśkiewicz, Władysława Bukowska, Stanisława Zawadzka, Władysława Nojowicz, Weronika Kacperska, Bogumiła Ryszewska, Maria Ryszewska, Stanisława Wójcikowska.

⁷⁶ *Ibidem*, k. 35.

⁷⁷ *Ibidem*, Informacja dyrektora Departamentu Społeczno-Administracyjnego MSW H. Chmielewskiego z przebiegu rozpraw karno-administracyjnych przeciwko uczestnikom nielegalnej pielgrzymki do Częstochowy, 13 IX 1963 r., k. 42–43. Ukarani zostali: Aleksandra Witkowska, Franciszka Sołtysik, Maria Butoff, Marianna Pietrusińska, Julianna Sierota, Feliksa Kluczek, Marianna Borys, Zygmunt Grubski, Stanisława Wojdalska, Marianna Marcjanek, Janina Skrzypek, Weronika Wrzesień, Wiktoria Komorowska, Jerzy Nikiforow, Halina Skrzypińska, Jan Cybulski.

⁷⁸ *Ibidem*, Informacja dyrektora Departamentu Społeczno-Administracyjnego MSW H. Chmielewskiego w sprawie dalszych czynności podjętych w związku z nielegalną pielgrzymką do Częstochowy, 18 IX 1963 r., k. 46–47.

Wróbel, ks. Bernard Szeffler, o. Roman Rożej, o. Józef Płatek, Walenty Kruszewski), dr Halina Koperska (odpowiedzialna za służbę zdrowia) i 11 uczestników⁷⁹. Zdecydowano, że postępowanie karno-administracyjne przeciwko tym osobom zostanie zlecone kolegium w Grójcu i że sprawy będą rozpatrzone w okresie do dwóch tygodni, ponieważ dokumenty wymagały jeszcze uzupełnień⁸⁰. Przebadane dotąd akta nie zawierają danych, jakie represje dotknęły wymienionych wyżej organizatorów, pielgrzymkową służbę zdrowia i najaktywniejszych uczestników⁸¹. Brakuje też informacji o karach nałożonych na pracownice sanepidu pozorujące szczepienia przeciw ospie.

O tym, że zapowiedziane kary nie były tylko czczymi pogroźkami, świadczy choćby nie do końca opisany przypadek dyrektora Szpitala Rejonowego w Wyrozębach dr. Stefana Kłyki – na początku lat sześćdziesiątych odpowiedzialnego za sanitariat pielgrzymkowy. Gdy potwierdził on swój udział w pielgrzymce w 1966 r.⁸², zorganizowano na niego nagonkę w miejscu pracy, łącznie z próbą zwolnienia go w 1967 r. z funkcji dyrektora. Wydaje się, że udało mu się odeprzeć sfabrykowane zarzuty i utrzymać stanowisko⁸³. Nie ma jednak wzmianki o jego pracy w sanitariacie pielgrzymki warszawskiej w następnych latach.

Wśród wniosków mających na przyszłość usprawnić działania antypielgrzymkowe pojawiła się również propozycja, żeby w 1964 r. już w maju zebrał się zespół „w celu podjęcia decyzji odnośnie do udzielenia zezwolenia na odbycie pielgrzymki oraz ustalenia środków przeciwdziałania”⁸⁴.

Operacja kryptonim „Zorza”

Jeśli pod względem „zabezpieczenia” pielgrzymki wchodzącej do Częstochowy rekordową mobilizację zarządono – sądząc po zachowanych materiałach – w 1949 r., to wyjście pielgrzymki z Warszawy zostało najlepiej zabezpieczone operacyjnie w 1966 r.

W roku milenijnym 1966 wędrowała jubileuszowa 250. Warszawska Pielgrzymka Piesza. Władze spodziewały się, że „organizatorzy będą chcieli nadać pielgrzymce szczególnie uroczysty charakter”⁸⁵. Z kolei jej organizatorzy byli przygotowani na to, że będzie ona „na pewno mocno «obstawiona szpiclami»”⁸⁶.

⁷⁹ *Ibidem*. Wnioski o ukaranie dotyczyły następujących osób: Elżbieta Murawska, Janina Przeździecka, Antoni Heda, Edward Chwedura, Aleksy Waclaw Wiliamski, Stanisława Goncarz, Wanda Stein-Żmudzińska, Andrzej Brzozowski, Waclaw Stolarski, Karol Stonaszek, Mieczysław Stonaszek.

⁸⁰ *Ibidem*, k. 47.

⁸¹ O późniejszych represjach wspominał zmarły w 2015 r. o. Stefan Rożej – kierownik pielgrzymki z 1963 r.

⁸² AIPN, 01283/480/CD, Informacja zastępcy naczelnika Wydziału IV K MO m.st. Warszawy J. Sobola dotycząca 250. Warszawskiej Pielgrzymki Pieszej do Częstochowy, 5 VIII 1966 r., k. 216–218.

⁸³ *Ibidem*, Informacja dotycząca sytuacji w Szpitalu Rejonowym w Wyrozębach, 10 VII 1967 r., k. 290–292.

⁸⁴ AIPN, 1585/4718, Informacja wicedyrektora Departamentu IV MSW płk. H. Piętka dotycząca warszawskiej pieszej pielgrzymki do Częstochowy, 29 VIII 1963 r., k. 14.

⁸⁵ AIPN, 01283/480/CD, Informacja dotycząca przygotowań do rejonowych uroczystości milenijnych archidiecezji warszawskiej w Grójcu w dniu 7 VIII 1966 r. oraz 250. Warszawskiej Pielgrzymki Pieszej do Częstochowy, k. 188–194.

⁸⁶ *Ibidem*, Informacja dotycząca przygotowań oo. paulinów do 250. pielgrzymki pieszej do Częstochowy, 19 V 1966 r., k. 184–186.

W tym roku władze po raz pierwszy – i potem już w następnych latach – nie wydały zgody na przemarsz pielgrzymów ulicami Warszawy. Prezydium DRN Warszawa-Śródmieście nie zezwoliło na wymarsz spod kościoła przy ul. Długiej, tylko z Raszyna⁸⁷, do kąd uczestnicy mieli „dotrzeć indywidualnie, w szyku niezorganizowanym, ze zwiniętymi emblematami religijnymi. Ponadto organizatorów zobowiązano do nieużywania na trasie megafonów, napisów, haseł i transparentów oraz niezorganizowania zgromadzeń i zbiórek publicznych”⁸⁸.

W celu zabezpieczenia wyjścia pielgrzymki z Warszawy powołano ośmioosobowy sztab, na czele którego stanął płk S. Sławiński. Do realizacji planu opracowanego przez sztab wykorzystano 1723 osoby: 100 pracowników SB, 682 funkcjonariuszy mundurowych, 121 funkcjonariuszy ruchu drogowego, 90 pracowników służby wywiadowczej MO, 30 przewodników psów i 700 członków ORMÓ⁸⁹.

Z piętnastostronicowego maszynopisu pt. „Operacja «Zorza»”⁹⁰ wynika, że do dyspozycji tzw. sił porządkowych oddano około 30 radiowozów, ponad 20 motocykli i 45 samochodów ciężarowych. Oddziały ZOMO zostały wyposażone w 2 armatki wodne i 5 wyrzutni środków chemicznych. Posterunkami obstawiono całe śródmieście Warszawy i trasę w kierunku Raszyna. W celu potencjalnej konieczności „przywrócenia porządku i wymuszenia posłuszeństwa wobec zarządzeń władz administracyjnych” przygotowano plan akcji dla dziesięciu oddziałów czekających w odwodzie, mających zablokować wskazane ulice lub zaatakować manifestantów. Przewidywano kilka niebezpiecznych ewentualności: zorganizowany przemarsz grup pielgrzymów (mimo zakazu) jezdnią w kierunku Raszyna, z chorągwiami kościelnymi czy transparentami oraz ze śpiewem pieśni religijnych; atak tłumu na gmach KC PZPR; próbę wyniesienia z katedry obrazu Matki Bożej Częstochowskiej. Wszystkie plany uzgadniane były z dyrektorem Departamentu IV MSW.

Dodatkowo organy bezpieczeństwa m.st. Warszawy opracowały własny plan zabezpieczenia wymarszu pielgrzymki⁹¹. Zdecydowano, że 6 sierpnia o godz. 6.00 do kościoła św. Ducha i do kościoła św. Jakuba „skierowani zostaną pracownicy operacyjni wyposażeni w minifony, których celem będzie nagranie przemówienia kardynała Wyszyńskiego oraz kazań księży i ewentualnie podawanych komunikatów, ogłoszeń itp.”⁹². Wymarsz osób z Raszyna i uroczystości pożegnalne w tamtejszym kościele (wraz z nagraniem kazań) zabezpieczał Wydział IV KW MO w Warszawie. W pielgrzymce mieli wziąć udział TW ps.: „Jurek”, „Aida” i „Robert”, z którymi kontakt miał utrzymywać kpt. J. Makocki. Przed wymarszem postanowiono przeprowadzić rozmowy profilaktyczno-wyjaśniające

⁸⁷ *Ibidem*, Odpis decyzji PDRN, 1 VIII 1966 r., k. 205–206.

⁸⁸ AIPN, 01283/484, Informacja Departamentu IV MSW dotycząca przygotowań do wymarszu 250. Warszawskiej Pielgrzymki Pieszej do Częstochowy oraz na uroczystości milenijne w Grójcu, 4 VIII 1966 r., k. 32–34.

⁸⁹ *Ibidem*, Plan przedsięwzięć K MO m.st. Warszawy na 6 VIII 1966 r., opracowany przez kierownika sztabu płk. S. Sławińskiego, 4 VIII 1966 r., k. 2–3.

⁹⁰ *Ibidem*, Plan działania służby mundurowej, wywiadowczej i ORMÓ w operacji krypt. „Zorza”, opracowany przez dowódcę Zmotoryzowanego Odvodu K MO m.st. Warszawy płk. J. Miętkiego, 4 VIII 1966 r., k. 4–18.

⁹¹ *Ibidem*, Organizacja profilaktyczno-fizycznego zabezpieczenia wymarszu 250. pielgrzymki pieszej z terenu Warszawy do Częstochowy, 2 VIII 1966 r., k. 19–27.

⁹² *Ibidem*, k. 21.

z księżmi i osobami świeckimi zaangażowanymi w sprawy organizacyjno-porządkowe. Do rozmów wytypowano 22 osoby (w tym dziewięcioro lekarzy i pielęgniarzek). Zdecydowano, że w dniu wyjścia pielgrzymki z Warszawy do wymienionych wyżej dwóch kościołów „udadzą się niewiasty (pracownice Służby Bezpieczeństwa), które obserwować będą zachowanie się księży, aktywu świeckiego i poszczególnych osób, a następnie w zakonspirowany sposób w pobliżu meldować pracownikom operacyjnym, celem odpowiedniego dokumentowania najbardziej aktywnych. Zdjęcia wskazanym osobom wykonywane będą z zamaskowanych aparatów fotograficznych”⁹³. Zorganizowano też trzy tzw. zakryte punkty obserwacyjne na narożnikach ulic, dające dobrą widoczność na pielgrzymów oraz możliwość filmowania. Pracownicy Zakładu Kryminalistyki KG MO mieli nagrywać cały przebieg wyjścia pielgrzymki, przemieszczając się w zakonspirowany sposób aż do Tarczyna i Grójca. Na trasie rozmieszczono pięć nieoznakowanych radiowozów oraz dwanaście pięcioosobowych grup mieszanych (funkcjonariuszki i funkcjonariusze SB). Specjalna grupa miała obserwować katedrę na wypadek prób wyniesienia obrazu Matki Bożej.

Opracowano rozbudowany system łączności pomiędzy sztabem a wszystkimi jednostkami włączonymi w przedsięwzięcie⁹⁴. Na szczęście nie zaistniała konieczność wprowadzenia do akcji nadzwyczajnie zmobilizowanych sił.

Działania zapobiegawcze i propagandowe

Statystyki podawane w raportach nie budzą zaufania. Nawet bez porównywania tych danych z informacjami organizatorów widać, że zanizanie liczby pielgrzymów było jednym ze sposobów deprecjonowania zarówno pieszej pielgrzymki, jak i sierpniowych uroczystości na Jasnej Górze. Zdaniem funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa z roku na rok liczba ta znacząco malała, jednak podawane przez nich dane były sprzeczne. W 1949 r. twierdzili, że uroczystości 14 i 15 sierpnia zgromadziły około 60 tys. pielgrzymów, „co oznacza bardzo poważny spadek frekwencji w stosunku do lat ubiegłych”⁹⁵. Mimo tendencji malejącej 15 sierpnia 1950 r. główne uroczystości zgromadziły 250 tys. osób⁹⁶ i zapewne ta liczba również została pomniejszona. W 1951 r. w uroczystości 14 sierpnia wzięło udział, jeśli wierzyć dokumentom UB, jedynie 30 tys. osób, a następnego dnia tylko 40 tys. Wśród zgromadzonych miał przeważać „element wiejski, w którym większość stanowiły kobiety”⁹⁷. W następnym akapicie tego dokumentu jest mowa już o 65 tys. osób (w tym 25 tys. z samej Częstochowy) biorących udział w głównej uroczystości, a wieczorem zebrało się około 75 tys. wiernych.

⁹³ *Ibidem*, k. 23.

⁹⁴ *Ibidem*, Zarządzenie zastępcy naczelnika Wydziału Łączności K MO m.st. Warszawy mjr. E. Rogozińskiego dotyczące zapewnienia łączności dla zabezpieczenia działań MO w Warszawie w dniu 6 VIII 1966 r., 4 VIII 1966 r., k. 28–29; *ibidem*, Tabela danych radiowych UKF na zabezpieczenie działań MO w Warszawie w dniu 6 VIII 1966 r., k. 30.

⁹⁵ AIPN, 01283/481/CD, Raport naczelnika Wydziału IV Departamentu V MBP ppłk. Herera o przebiegu uroczystości kościelnych w Częstochowie w dniach 14–15 VIII 1949 r., k. 107.

⁹⁶ *Ibidem*, Notatka informacyjna o przebiegu uroczystości w dniu 15 VIII 1950 r., 16 VIII 1950 r., k. 199–200.

⁹⁷ *Ibidem*, Raport specjalny WUBP w Katowicach dotyczący uroczystości kościelnych w dniu 15 VIII 1951 r. w Częstochowie i Piekarach Śląskich przesłany do naczelnika Wydziału V Departamentu V MBP w Warszawie, 16 VIII 1951 r., k. 244–245.

Ciekawe są rozbieżności co do liczby pielgrzymów zebranych 15 sierpnia 1966 r. na Jasnej Górze: „Jednym z najważniejszych akcentów uroczystości była 250. Warszawska Pielgrzymka Piesza. Z racji jej liczebności (8 tys. w końcowej fazie) i jubileuszowego charakteru skupiała ona uwagę reszty uczestników, a występujący biskupi i księża eksponowali fakt jej przybycia do Częstochowy”⁹⁸. Na Jasnej Górze „frekwencja osób świeckich w szczytowym punkcie imprezy wynosiła około 35 tys. osób (w ubiegłym roku około 70 tys.)”⁹⁹. W tym samym dokumencie cytowane są opinie korespondentów zagranicznych, spośród których „najdłuższą relację dał korespondent agencji Associated Press – Kramer. Oceniał on liczbę uczestników uroczystości na ponad 60 tys., a korespondent Agence France Press, Dupuy – na 200 tys.”¹⁰⁰.

Gdyby liczba pielgrzymów malała w takim tempie, w jakim oceniają to dokumenty organów bezpieczeństwa (z roku na rok o połowę mniej), to już w latach pięćdziesiątych piesza pielgrzymka musiałaby zupełnie zaniknąć, a uroczystości 15 sierpnia nie powinny budzić zainteresowania nawet częstochowian. Jednym z ulubionych wyrażen powracających w meldunkach i podsumowaniach jest bowiem „nikłe zainteresowanie pielgrzymką” u mieszkańców zarówno mijanych miejscowości, jak i Częstochowy.

Manipulowanie statystykami jest mechanizmem charakterystycznym dla władzy totalitarnej. Zaniżanie liczb miało być w tym wypadku znakiem słabości oddziaływania Kościoła, w innych sytuacjach zawyżanie miało z kolei pokazać skalę i niebezpieczeństwo działań stanowiących zagrożenie dla systemu. Jeśli jednak – jak w tym wypadku – przytaczane szacunki i oceny sytuacji przygotowywane były wyłącznie na użytek wewnętrzny, a nie do celów propagandowych, to taka tendencja do samooszukiwania się wydaje się interesującym przyczynkiem do charakterystyki systemu komunistycznego i mentalności ludzi stojących wówczas u władzy.

W 1964 r. SB, oceniając liczbę pielgrzymów na 5–6 tys. (z tendencją rosnącą w miarę zbliżania się do Częstochowy), po raz pierwszy przyznaje: „Zaskakuje duża ilość młodzieży”¹⁰¹. Liczbę młodych osób oceniono na 30 proc., tzn. pięć razy więcej niż rok wcześniej¹⁰².

Odpowiedzią na to zjawisko miały być działania represyjno-propagandowe mające skutkować odciążaniem ludzi od pielgrzymki. Wśród pomysłów funkcjonariuszy Departamentu IV MSW, sformułowanych we wrześniu 1964 r., były m.in.: „1. Umożliwić w roku przyszłym przewiezienie niektórych pątników (kobiet w starszym wieku i dzieci) państwowymi środkami lokomocji z Warszawy do Częstochowy w celu przełamania praktykowanej od lat tradycji pieszej. To pozorne ułatwienie może stać się precedensem do ograniczania i likwidacji wielodniowego marszu kilku tysięcy ludzi przez obszar czterech województw; 2. Zrealizowanie filmu oświatowego z przebiegu dotychczasowych

⁹⁸ AIPN, 01283/484, Informacja dyrektora Departamentu IV MSW płk. S. Morawskiego dotycząca przebiegu uroczystości kościelnych w dniu 15 VIII 1966 r., 16 VIII 1966 r., k. 47.

⁹⁹ *Ibidem*.

¹⁰⁰ *Ibidem*, k. 50–51.

¹⁰¹ AIPN, 01283/480/CD, Telegram zastępcy naczelnika Wydziału IV KW MO w Warszawie kpt. Sobola do dyrektora Departamentu IV MSW, 9 VIII 1964 r., k. 140.

¹⁰² *Ibidem*, Informacja dotycząca oceny warszawskiej pielgrzymki pieszej do Częstochowy, sporządzona prawdopodobnie przez naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW kpt. J. Siemaszkiewicz, k. 163–169.

pielgrzymek. Ekipy filmowe z kamerami, jawnie fotografujące przebieg pielgrzymki, nagrywające urywki kazań, antypaństwowe pieśni religijne, rozmowy itp. wpłyną korzystnie na zmniejszenie frekwencji oraz atmosferę panującą wśród uczestników; 3. Celowym jest opublikowanie szeregu artykułów w prasie, informujących społeczeństwo o prymitywności tego rodzaju imprez organizowanych przez kler w XX wieku; 4. W czasie wyruszenia pielgrzymki wskazany jest zorganizowanie na terenie Warszawy atrakcyjnych imprez młodzieżowych, np. zloty, festiwale, wyświetlanie interesujących filmów itp., w celu niedopuszczenia młodzieży do brania udziału w planowanej przez Kościół imprezie; [...] 6. Spowodować nieudzielenie urlopów wypoczynkowych w czasie trwania pielgrzymki osobom zatrudnionym w instytucjach państwowych, które brały udział w tej imprezie¹⁰³. O realizacji tych zamierzeń w 1965 r. na obecnym etapie badań trudno cokolwiek powiedzieć¹⁰⁴.

Próbę zdyskredytowania pielgrzymki poprzez odgórnie zainspirowany krytyczny artykuł w prasie podjęto np. w 1969 r. W tym roku w „Życiu Warszawy” tuż po zakończeniu pielgrzymki ukazał się niepodpisany tekst pt. *Wbrew rozsądkowi*, opisujący anachronizm tej formy religijności oraz chuligańskie wybryki na trasie. Kończył się on apelem: „Najwyższa już pora, żeby odbywały się one [pielgrzymki – M.K.] w sposób godny cywilizowanego społeczeństwa [czyli różnymi środkami lokomocji – M.K.]. Doprawdy, czas już skończyć z pieszymi wędrownkami tłumów ludzi przez wielkie połacie kraju”¹⁰⁵.

Następnie SB zbierała komentarze wywołane artykułem. Według zanotowanych opinii tekst wywołał zaniepokojenie w różnych środowiskach, np. w kurii warszawskiej¹⁰⁶. Głosy te były jednak podzielone: jedni skłonni byli uwierzyć w taki obraz pielgrzymki, jaki wyłaniał się z propagandowego artykułu, inni opisywane wydarzenia oceniali jako prowokację¹⁰⁷. Wynotowano też komentarze zagranicznych korespondentów – Agencji Reutera i United Press International – omawiających artykuł z „Życia Warszawy”¹⁰⁸.

W 1971 r. równie tendencyjny artykuł, zatytułowany *Stoi jako skala*, ukazał się w tygodniku polityczno-informacyjnym „Perspektywy” (nr 35 z 27 VIII 1971 r.)¹⁰⁹. Tym razem jednak nie wzbudził on zachwyty władz¹¹⁰, gdyż w związku z objęciem funkcji I sekretarza KC PZPR przez Edwarda Gierka oficjalnie głoszoną linią w stosunkach państwo–Kościół była tzw. normalizacja (choć inaczej rozumiana przez państwo, a inaczej przez Kościół).

¹⁰³ *Ibidem*, k. 168–169.

¹⁰⁴ Na temat pieszej pielgrzymki z Warszawy w 1965 r. udało się odnaleźć tylko kilka niezbyt istotnych kart w jednostce archiwalnej AIPN, 01283/480/CD.

¹⁰⁵ AIPN, 01283/487, Fotokopia artykułu z „Życia Warszawy” z 24–25 VIII 1969 r., k. 105.

¹⁰⁶ *Ibidem*, Wyciąg z doniesienia źródła ps. „Mathis” z 27 VIII 1969 r., k. 113.

¹⁰⁷ *Ibidem*, Informacja naczelnika Wydziału IV K MO m.st. Warszawy dotycząca odgłosów na artykuł pt. *Wbrew rozsądkowi* zamieszczony w „Życiu Warszawy”, 16 IX 1969 r., k. 115–118.

¹⁰⁸ *Ibidem*, Notatka, k. 76.

¹⁰⁹ AIPN, 01283/488, Informacja naczelnika Wydziału IV K MO m.st. Warszawy dotycząca odgłosów na artykuł zamieszczony w „Perspektywach”, przesłana do dyrektora Departamentu IV MSW, 8 IX 1971 r., k. 254–255.

¹¹⁰ *Ibidem*, Notatka służbowa naczelnika Wydziału II Departamentu IV MSW dotycząca komentarzy w prasie katolickiej (PAX, „Znak”, ChSS) w związku z artykułem zamieszczonym w „Perspektywach” pt. *Stoi jako skala*, 7 IX 1971 r., k. 256–258.

Nakręcenie propagandowego filmu o pieszej pielgrzymce zleciła w 1970 r. naczelnik Wydziału IV Departamentu IV MSW ppłk Józefa Siemaszkiewicz¹¹¹. Miało się tym zająć Biuro „B”.

Do działań profilaktycznych należały także inspirowane przez SB lub Wydział Administracyjno-Społeczny MSW rozmowy przedstawicieli wydziałów ds. wyznań z organizatorami pielgrzymki – zarówno w Warszawie, jak i później, już na trasie¹¹².

Jednym ze stałych sposobów przeciwdziałania pielgrzymce było odwołanie przez Wydział ds. Wyznań zgody na jej organizację lub stawianie organizatorom nierealnych – i w związku z tym nieprzestrzeganych – wymagań, np. zakaz megafonizacji¹¹³. Wnioski o ukaranie organizatorów za nieprzestrzeganie tego zakazu miały być przez komendy wojewódzkie MO w Warszawie, Łodzi, Kielcach i Katowicach kierowane do kolegiów karno-administracyjnych¹¹⁴. W przebadanych dokumentach nie ma potwierdzenia, jaki faktycznie bieg nadawano później tym sprawom.

W 1966 r. jedną z szykan stał się wymóg posiadania przez pielgrzymów świadectwa szczepienia przeciwko durowi brzusznemu¹¹⁵. Jednak i w tej kwestii organizatorzy oraz uczestnicy pielgrzymki spotkali się z solidarnym wsparciem ze strony społeczeństwa. Władze podejrzewały – zapewne słusznie – że w odpowiedzi na to utrudnienie dostarczano księżom zaświadczenia *in blanco* o szczepieniu. Miał je podobno wystawić ośrodek zdrowia z Woli Suchożebrskiej. W tej sprawie miało być wszczęte postępowanie karne przeciwko organizatorom pielgrzymki¹¹⁶.

Co roku dokonywane były dokładne spisy pojazdów – najpierw konnych, potem mechanicznych – towarzyszących pielgrzymce¹¹⁷. Zawierały one nazwiska, adresy, czasem nawet miejsca pracy właścicieli. Dane te gromadzono niewątpliwie w celu zastosowania wobec nich represji finansowych. Na przykład w 1966 r. zalecano: „W sprawie pojazdów mechanicznych należących do instytucji uspołecznionych, wykorzystywanych do przewozu bagaży uczestników pielgrzymki, przeprowadzić dochodzenie celem wyciągnięcia konsekwencji wobec osób ponoszących odpowiedzialność. W stosunku do właścicieli prywatnych pojazdów mechanicznych przewożących bagaże pątników powiadomić właściwe wydziały finansowe przydyków rad narodowych celem opodatkowania ich z tytułu dodatkowych dochodów”¹¹⁸.

Pod byle pretekstem pielgrzymi oraz właściciele pojazdów karani byli mandatami. Na przykład w 1976 r. „pozytywne działanie służby porządkowej MO w zakresie utrzy-

¹¹¹ AIPN, 01283/483, Zlecenie naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW ppłk J. Siemaszkiewicz dotyczące przygotowania propagandowego filmu, 3 VIII 1970 r., k. 28.

¹¹² AIPN, 01080/134, M. Szymkiewicz, „Zabezpieczenie operacyjne Warszawskiej Akademickiej Pielgrzymki Diecezjalnej w latach 1981–1985”, Legionowo 1986, k. 50.

¹¹³ AIPN, 01283/480/CD, Informacja dotycząca 251. Warszawskiej Pielgrzymki Pieszej do Częstochowy, k. 306–309.

¹¹⁴ Por. np. AIPN, 01283/484, Informacja dotycząca przebiegu 250. Warszawskiej Pielgrzymki Pieszej do Częstochowy w 1966 r. zorganizowanej przez oo. paulinów w Warszawie, k. 57.

¹¹⁵ *Ibidem*, k. 53.

¹¹⁶ *Ibidem*, k. 57.

¹¹⁷ AIPN, 01283/480/CD, Wykaz pojazdów mechanicznych biorących udział w pielgrzymce warszawskiej na Jasną Górę w 1966 r., k. 280–281.

¹¹⁸ Por. np. AIPN, 01283/484, Informacja dotycząca przebiegu 250. Warszawskiej Pielgrzymki Pieszej do Częstochowy w 1966 r. zorganizowanej przez oo. paulinów w Warszawie, k. 57.

mania porządku na trasie przemarszu pątników na przykładzie 260. pieszej pielgrzymki z Warszawy do Częstochowy odzwierciedlić można około 320 mandatami karnymi za różnego typu przewinienia porządkowe oraz licznymi interwencjami funkcjonariuszy mundurowych MO w stosunku do osób zakłócających porządek itp.¹¹⁹.

Biurokratyczne wymagania mnożone przez komunistyczne urzędy przynajmniej raz zadziały na korzyść pątników. Po pielgrzymce w 1966 r. K MO m.st. Warszawy, dysponując spisem właścicieli 27 furmanek i kilkunastu samochodów ciężarowych pomagających w transporcie bagażu, podjęła działania w celu ich ukarania. Posiadane informacje o samochodach ciężarowych zostały przekazane do Wydziału Finansowego PRN m.st. Warszawy w celu opodatkowania właścicieli „z tytułu dodatkowych dochodów”¹²⁰. Prawdopodobnie do lutego 1967 r. nie nadeszła żadna odpowiedź z Wydziału Finansowego, gdyż kolejnym pismem zwrócono się o informację na temat sposobu załatwienia powyższej sprawy¹²¹. Z odpowiedzi nadesłanej po trzech miesiącach wynika, że nikogo nie ukarano, ponieważ jedni już płacili podatek zryczałtowany, inni nie przyznali się do zarobkowania, tzn. uczestniczyli w pielgrzymce, ale nie pobierali żadnych opłat, a jeszcze inni nie przyznali się do udziału w pielgrzymce. Konkluzja odpowiedzi była następująca: „Otrzymany materiał informacyjny był bardzo szczupły – brak było podstawowych danych mających wpływ na ustalenie obowiązku podatkowego i wielkości osiągniętego dochodu”¹²². W związku z powyższym Wydział Finansowy PRN zażądał od K MO m.st. Warszawy dodatkowych danych: „1) ile bagaży było przewożonych przez poszczególnych właścicieli samochodów; 2) jaki to był bagaż; 3) jaką odległość był przewożony bagaż (nazwa miejscowości, w której stwierdzono przewóz bagaży) i za jaką kwotę; 4) nazwisko i adres właściciela bagażu”¹²³. Tak szczegółowych informacji K MO m.st. Warszawy nie była w stanie udzielić.

Stopień niechęci władz wobec pielgrzymki oraz nasilenie działań represyjno-dezintegracyjnych zależały od aktualnej sytuacji w Polsce i chwilowych ociepleń lub ochłodzeń w stosunkach państwo–Kościół. Lata 1967–1968 wydają się – sądząc po przebadanych dokumentach – stosunkowo pod tym względem spokojne dla pielgrzymki.

W zachowanych meldunkach z 1967 r. podkreślane są starania organizatorów o unikanie elementów politycznych i w zasadzie podporządkowywanie się zaleceniom władz – z wyjątkiem zakazu megafonizacji¹²⁴. Także w Częstochowie zauważony został „umiarkowany charakter kazań. Nie notowano sformułowań napastliwych. W treści wszystkich wystąpień dominowały okolicznościowe motywy religijne i mariologiczne, z licznymi akcentami moralizatorskimi i apelami o przestrzeganie nakazów Kościoła”¹²⁵.

¹¹⁹ AIPN, 001708/367, A. Tomaszewski, „Pielgrzymka jako zgromadzenie publiczne oraz zadania SB w tym zakresie”, Legionowo 1977, k. 51.

¹²⁰ AIPN, 0276/191, Pismo mjr. Kality do Wydziału Finansowego PRN m.st. Warszawy, 27 X 1966 r., k. 5.

¹²¹ *Ibidem*, Pismo ppłk. R. Dyndy do Wydziału Finansowego PRN m.st. Warszawy, 7 II 1967 r., k. 7.

¹²² *Ibidem*, Pismo z Wydziału Finansowego PRN m.st. Warszawy do K MO m.st. Warszawy, 31 V 1967 r., k. 9.

¹²³ *Ibidem*.

¹²⁴ Por. np. AIPN, 01283/485, Informacja wicedyrektora Departamentu IV MSW płk. W. Zajdy dotycząca pieszej pielgrzymki warszawskiej wyruszającej na Jasną Górę w dniu 6 VIII 1967 r., 5 VIII 1967 r., b.p.

¹²⁵ *Ibidem*, Wyciąg z informacji Departamentu IV MSW dotyczącej ważniejszych uroczystości kościelnych odbytych w dniach 13–15 VIII 1967 r., b.p.

Powtarzana jest wypowiedź prymasa, który witając pielgrzymkę w Częstochowie, stwierdził: „Jedno jeszcze mam, najmilsze dzieci, podziękowanie, które kieruję do służby drogowej. Wiem z relacji kapłanów, że w tym roku władze państwowe, a szczególnie służba drogowa i milicja, okazały tyle pomocy, tyle zrozumienia, okazały szacunek dla ludu wierzącego, który spokojnie i godnie w swej wolnej ojczyźnie po Ziemi Polskiej, po ziemi wolnej, zmierza w duchu wolności, wiary i prawa do publicznej czci Boga, zmierza na Jasną Górę. Ta wola ludu polskiego została w tym roku uszanowana. Należy więc się uznanie i podziękowanie wszystkim władzom, które okazały ten szacunek i pomoc”¹²⁶. Z satysfakcją w dokumentach aparatu bezpieczeństwa odnotowano, że tę wypowiedź prymasa zacytował korespondent Associated Press Kramer, który dodał od siebie komentarz: „Polski rząd komunistyczny otrzymał dzisiaj rzadką pochwałę od kardynała Stefana Wyszyńskiego za respektowanie i pomoc dla dorocznej pielgrzymki katolików do sanktuarium Czarnej Madonny w Częstochowie [...]. Takich słów nie wypowiedział prymas już od wielu lat”¹²⁷.

W 1967 r. organizatorzy pielgrzymki nawiązali współpracę z Wydziałem Spraw Zakonnych przy Sekretariacie Prymasa Polski, dzięki czemu do służby sanitarnej włączyły się zakonnice, co zostało również zauważone w meldunkach „bezpieki”.

Dokumenty z 1968 r. wskazują na wyjątkowo spokojne nastroje po obu stronach: „Paulini [...] ze swej strony nastawiają się na to, aby panował na trasie pielgrzymki ład i porządek i żeby władzom nie dawać powodów do interwencji ani wyciągania potem wniosków karnych wobec organizatorów. Kardynał Wyszyński na spotkaniu z organizatorami tegorocznej pielgrzymki, odbytym dnia 16 IV 1968 r. w klasztorze Paulinów w Warszawie, wypowiedział się, że «MO w tym roku nie będzie szykanowała pielgrzymów, bo zajęta będzie czym innym»”¹²⁸. Również wśród niektórych uczestników pielgrzymki „były wypowiedzi, że w tym roku władze świeckie podchodzą łagodniej do warszawskiej pielgrzymki z uwagi na sytuację międzynarodową”¹²⁹. Rok 1968 zaznaczył się – jak wiadomo – brzemieniami w skutki wydarzeniami marcowymi w Polsce, a w czasie, gdy pielgrzymka wędrowała do Częstochowy, trwały przygotowania do inwazji wojsk Układu Warszawskiego na Czechosłowację. Operacja „Dunaj” rozpoczęła się w nocy z 20 na 21 sierpnia. „W czasie odpoczynku w Grójcu przewodniczący PPRN wezwał na rozmowę kierownika pielgrzymki o. Osiańskiego, któremu w obecności zastępcy kierownika Wydziału Wyznań WRN tow. Garnysz i przedstawiciela Służby Ruchu MO kpt. Zarzyckiego zwrócił uwagę na następujące problemy: nieorganizowanie odpoczynku dla pątników w lesie przed Łęczeszycami z uwagi na rozlokowanie w nim jednostki wojskowej (wojska radzieckie). [...] Do wszystkich poruszanych zagadnień kierownik pielgrzymki odniósł się z pełnym zrozumieniem, podziękował za uwagi i zobowiązał się do przestrzegania obowiązujących przepisów prawa. W czasie przemarszu

¹²⁶ *Ibidem*. Por. też *ibidem*, Stenogram przemówienia wygłoszonego przez kardynała Wyszyńskiego na powitanie 251. pielgrzymki warszawskiej w dniu 14 VIII 1967 r., b.p.

¹²⁷ *Ibidem*, Relacje korespondentów zagranicznych, 1967 r., b.p.

¹²⁸ AIPN, 01283/486, Informacja naczelnika Wydziału IV K MO m.st. Warszawy dotycząca 252. pielgrzymki pieszej z Warszawy do Częstochowy, przesłana do dyrektora Departamentu IV MSW, 26 VII 1968 r., k. 5–10.

¹²⁹ *Ibidem*, Meldunek dzienny dla naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW i naczelnika Wydziału IV KS MO, 8 VIII 1968 r., k. 39.

pielgrzymki przez las koło Łęczeszyc o. Osiadły osobiście pilnował, aby pątnicy nie zatrzymywali się obok kwaterującego wojska. Kierownik grupy pierwszej natomiast, widząc żołnierzy radzieckich, wezwał pątników do odśpiewania na ich cześć pieśni. Grupa odśpiewała pieśń religijną w rytmie młodzieżowym¹³⁰. Kierownikiem grupy pierwszej był o. Płatek.

Wypadków naruszenia porządku publicznego organy bezpieczeństwa wyjątkowo nie stwierdzały. Zaprowadzenie spokoju przypisywały m.in. kierownikowi pielgrzymki o. Efremowi Osiadłemu, o którym pisały, że „wykazuje na trasie dużą aktywność w zakresie kontroli nad przestrzeganiem przez poszczególne grupy porządku na trasie. Wśród uczestników pielgrzymki stwierdzono pozytywne wypowiedzi na temat milicji drogowej na trasie, która reguluje ruchem, umożliwiając im bezpieczne przejście”¹³¹. Skrupulatnie odnotowywano również wszystkie pozytywne wypowiedzi czy gesty pod adresem milicji.

W 1968 r. podczas wchodzenia do Częstochowy „na czele pielgrzymki niesione było hasło następującej treści: «Ratujmy naród od wielkich zagrożeń ateizacji, laicyzacji, niemoralności i pijaństwa». Hasło to wypisane było na tle mapy Polski wykonanej ze styropianu, nadto mapa ta okalana była koroną ciernistą [...]. We wszystkich przemówieniach podkreślano poświęcenie pątników warszawskich, tradycje tej pielgrzymki oraz zalecano modlitwy w intencji «ratowania narodu polskiego przed zgubnymi skutkami demoralizacji i ateizacji». Wrogich akcentów nie stwierdzono”¹³². Wynika z tego, że w 1968 r. walka z ateizacją nie była uważana za „wrogi akcent”.

Naczelnik Wydziału IV KW MO w Kielcach podsumował pielgrzymkę z 1968 r. następująco: „Porównując nasze obecne spostrzeżenia odnośnie pielgrzymki w porównaniu do ubiegłorocznej, nasuwają się następujące uwagi: w bieżącym roku pielgrzymka ma dobre własne zaopatrzenie, dowożone na trasę. Grupowi często apelują do uczestników, aby nie nabywali żywności u przygodnych oferentów, gdyż to grozić może epidemią; mniej jest oferentów żywności na trasie, niż to miało miejsce w latach ubiegłych; wśród uczestników pielgrzymki jest lepsza dyscyplina. Jej kierownicy lepiej panują nad sytuacją, jest mniej rozluźnienia moralnego; wśród uczestników widać duży spokój i brak negatywnych politycznych nastrojów czy przestępstw [...]. Uczestnicy pielgrzymki są przychylniej ustosunkowani do funkcjonariuszy MO, niż to miało miejsce w latach ubiegłych”¹³³.

¹³⁰ *Ibidem*, Meldunek naczelnika Wydziału IV KW MO w Warszawie mjr. S. Nozderki do dyrektora Departamentu IV MSW i naczelnika Wydziału IV KS MO, 7 VIII 1968 r., k. 25.

¹³¹ *Ibidem*, Informacja zastępcy naczelnika Wydziału IV K MO m.st. Warszawy dotycząca wymarszu 252. pielgrzymki pieszej do Częstochowy, przesłana do dyrektora Departamentu IV MSW, 7 VIII 1968 r., k. 26–30.

¹³² *Ibidem*, Meldunek sytuacyjny nr 1 naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach ppłk. L. Piłkury do dyrektora Departamentu IV MSW w Warszawie ppłk. S. Morawskiego, 14 VIII 1968 r., k. 56–57.

¹³³ *Ibidem*, Meldunek dzienny naczelnika Wydziału IV KW MO w Kielcach ppłk. J. Jaskólskiego do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie i naczelnika Wydziału IV KS MO w Warszawie, 11 VIII 1968 r., k. 49–50.

Działania operacyjne i dezintegracyjne

Od 1964 r. – po nieudanych próbach delegalizacji pielgrzymki w poprzednim roku – władze komunistyczne lepiej przygotowywały się do działań wymierzonych w tradycję pieszego wędrowania na Jasną Górę.

Z 1964 r. zachowało się niewiele materiałów, aczkolwiek są one interesujące. Codzienne telegramy i telefonogramy na bieżąco dostarczały z trasy pielgrzymki meldunki do Departamentu IV MSW. Zwraca się w nich uwagę na akcenty antystrojowe, takie jak ten, że uczestnicy pielgrzymki śpiewają pieśń pt. „Maryjo Częstochowska, uspokój wrogów Kościoła”¹³⁴.

Informacje operacyjne dużo miejsca poświęcają nieszczęśliwym wypadkom¹³⁵, chorobom, jak również opisom pogłębiającego się chaosu organizacyjnego. Od 1964 r. tradycyjnym elementem meldunków stają się wiadomości o pijaństwie wśród pielgrzymów, przejawach demoralizacji, kradzieżach, wszczynanych przez nich awanturach i rozmaitych wybrykach chuligańskich¹³⁶.

Z kolei wśród pątników narastało przekonanie, że razem z nimi idą osoby naślane przez SB specjalnie po to, żeby swoim zachowaniem psuć im opinię u mieszkańców mijanych miejscowości oraz podejmować działania zmierzające do utrudniania wędrowki. W jednym z meldunków z 1966 r. przytoczone są słowa o. Płatka, który miał stwierdzić, że komuniści wysłali z pielgrzymką „kompanię rozrabiaczy”¹³⁷. Prymas Wyszyński w 1967 r. miał na pożegnanie pielgrzymki apelować „o spokój w pielgrzymce, podkreślając, że mogą w niej być ludzie, którzy przybyli dla przeszkadzania pątnikom”¹³⁸.

Działania te na początku lat siedemdziesiątych zaczęły się w języku SB nazywać działaniami dezintegracyjnymi. Niestety, ich ślady zostały w większości dokładnie zatarte.

„Uczestnicy pielgrzymki zachowują się poprawnie” – meldowała kielecka SB w 1964 r., już w kolejnym zdaniu zaprzeczając tej opinii: „Na uwagę zasługuje to, że w czasie noclegu w Studiannie wielu młodych uczestników pielgrzymki było pijanych oraz rozeszła się wersja, że funkcjonariusze MO zniszczyli w tej miejscowości przygotowane dla pielgrzymów posiłki w kotłach, co absolutnie nie polega na prawdzie”¹³⁹. Z kolei w 1968 r. podano, że „podczas obiadu w Łęczeszycach rozeszła się wśród księży pogłoska, że w czasie noclegu w Tarczynie grupa 7 chłopców chwaliła się do pątniczki, że są z ZMS i za udział w pielgrzymce otrzymują 50 zł dziennie, a zadaniem ich jest rozrabianie na trasie, co oczywiście nie jest prawdą”¹⁴⁰.

¹³⁴ AIPN, 01283/480/CD, Meldunek zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB w Kielcach płk. Wojtusika do dyrektora Departamentu IV MSW, 9 VIII 1964 r., k. 139.

¹³⁵ Np. *ibidem*, Depesza szyfrowana wchodząca nr 4828, k. 258; *ibidem*, Telegram nr 9/66, k. 275: „W godz[inach] wieczornych dnia 13 VIII [1966 r.] uzyskano z trzech źródeł zabezpieczających pielgrzymkę warszawską informację, że wśród jej uczestników mówi się o zaistnieniu wypadku utonięcia podczas kąpeli jednego chłopca z pielgrzymki”. Chodziło o czternastoletniego Stefana Szczygielskiego.

¹³⁶ Por. np. *ibidem*, Informacja dotycząca przebiegu 251. pielgrzymki pieszej z Warszawy do Częstochowy zorganizowanej w dniach 6–17 VIII 1967 r. przez oo. paulinów, k. 386–390.

¹³⁷ *Ibidem*, Telefonogram nr 7/66, k. 259–260.

¹³⁸ AIPN, 01283/485, Informacja wicedyrektora Departamentu IV MSW płk. W. Zajdy dotycząca 251. pieszej pielgrzymki do Częstochowy, 6 VIII 1967 r., b.p.

¹³⁹ AIPN, 01283/480/CD, Meldunek zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB w Kielcach płk. Wojtusika do dyrektora Departamentu IV MSW, 9 VIII 1964 r., k. 142.

¹⁴⁰ AIPN, 01283/486, Informacja dla dyrektora Departamentu IV MSW dotycząca sytuacji na trasie II etapu 252. pieszej pielgrzymki do Częstochowy oraz innych wydarzeń i wypowiedzi kleru, 8 VIII 1968 r., k. 35.

Przeglądając meldunki SB z trasy dorocznych pielgrzymek, odnosi się wrażenie, że rozprężenie dyscypliny – aż do wybryków chuligańskich włącznie – nasilało się zwykle, gdy pielgrzymka wędrowała przez województwo kieleckie. Rodzi się pytanie, czy nie było to związane z większą aktywnością kieleckiej SB w sferze działań specjalnych. Nie wiadomo, czy na to pytanie uda się kiedykolwiek znaleźć odpowiedź.

Szczególnie wiele miejsca w dokumentach zajmuje historia awantury w Skórkowicach w 1969 r. KS MO w Warszawie – w porozumieniu z KW MO w Warszawie, Kielcach, Łodzi i Katowicach – standardowo podjęła „działania zabezpieczające tegoroczną pielgrzymkę do Częstochowy”¹⁴¹. Informacje dotyczące pielgrzymki były w 1969 r. adresowane do pięciu osób: I sekretarza Warszawskiego Komitetu Wojewódzkiego PZPR, przewodniczącego Prezydium WRN w Warszawie, dyrektora Departamentu IV MSW, I zastępcy komendanta stołecznego MO ds. SB w Warszawie i komendanta wojewódzkiego MO w Warszawie. Kolejność adresatów, jak zawsze, nie była przypadkowa.

Na terenie województwa warszawskiego „nie zanotowano ze strony pątników zakłócenia bezpieczeństwa i porządku publicznego”¹⁴². Również w województwie łódzkim na trasie przemarszu „panował spokój, wrogich lub negatywnych przejawów”¹⁴³ nie stwierdzono, tylko „w czasie postojów w Studziannie dało się zauważyć większe niż w ubiegłym roku spożycie alkoholu ze strony młodych uczestników. W stosunku do trzech z nich za zakłócenie spokoju funkcjonariusze MO użyli pałek”¹⁴⁴. Na trasie Mogielnica–Studzianna i Studzianna–Janków odnotowano „większe spożycie alkoholu przez młodzież”¹⁴⁵ oraz „obniżenie religijnego zaangażowania”¹⁴⁶ w grupach młodzieżowych.

W Skórkowicach już do godz. 19.00 wykupiono w gospodzie wszystkie napoje alkoholowe¹⁴⁷, a następnie „około 30 mężczyzn pod wpływem spożytego alkoholu zachowywało się kompromitująco dla całości pielgrzymki”¹⁴⁸. Wymienieni są z nazwisk (z podaniem dat urodzenia i adresów) dwaj uczestnicy pielgrzymki, z których pierwszy skaleczył nożem i pobił sztachetą z gwoździami jednego z mieszkańców Skórkowic i został zatrzymany przez milicję. Drugi awanturował się pod wpływem alkoholu, wobec czego „aktywiści pielgrzymki związali go sznurem i oddali funk[cjonariuszom] MO z prośbą o zatrzymanie go w areszcie do wytrzeźwienia”¹⁴⁹. W wyniku zaistniałych wypadków „kie-

¹⁴¹ AIPN, 01283/487, Informacja wicedyrektora Departamentu IV MSW płk. Z. Gorońskiego dotycząca przygotowań do 253. Warszawskiej Pielgrzymki Pieszej na Jasną Górę, 1 VIII 1969 r., k. 18.

¹⁴² *Ibidem*, Informacja dotycząca przemarszu przez teren województwa warszawskiego 253. Warszawskiej Pielgrzymki Pieszej do Częstochowy, 8 VIII 1969 r., k. 40–42.

¹⁴³ *Ibidem*, Szyfrogram naczelnika Wydziału IV KW MO w Kielcach ppłk. Jaskólskiego do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie, 9 VIII 1969 r., k. 44.

¹⁴⁴ *Ibidem*.

¹⁴⁵ *Ibidem*, Telegram naczelnika Wydziału IV KS MO w Warszawie do dyrektora Departamentu IV MSW, k. 48.

¹⁴⁶ *Ibidem*, Szyfrogram naczelnika Wydziału IV KW MO w Kielcach ppłk. Jaskólskiego do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie i naczelnika Wydziału IV K MO m.st. Warszawy, 10 VIII 1969 r., k. 46–47.

¹⁴⁷ *Ibidem*, Informacja naczelnika Wydziału IV K MO m.st. Warszawy ppłk. J. Kwila dotycząca sytuacji na trasie II, III, IV, V etapu pielgrzymki pieszej z Warszawy do Częstochowy, 12 VIII 1969 r., k. 60–61.

¹⁴⁸ *Ibidem*, Szyfrogram naczelnika Wydziału IV KW MO w Kielcach ppłk. Jaskólskiego do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie i naczelnika Wydziału IV K MO m.st. Warszawy, 11 VIII 1969 r., k. 49.

¹⁴⁹ *Ibidem*, k. 50.

rownictwo pielgrzymki zwróciło się do funk[cjonariuszy] MO z prośbą o udzielenie pomocy w zabezpieczeniu ładu i spokoju zakłócanego przez niektórych uczestników pielgrzymki¹⁵⁰. Następnie w dokumencie wymienione są kolejne nazwiska, a wydarzenie urasta do rangi „awantury pomiędzy miejscową grupą młodzieży a młodzieżą z pielgrzymki, która zjawiała się wcześniej. Awantura rozpoczęła się przed miejscową gospodą, a jej uczestnicy byli pod wpływem alkoholu. W wyniku zajścia jeden z uczestników [...], zamieszkały w Skórkowicach, został pokaleczony nożem, którego użył uczestnik pielgrzymki. Poszkodowany rozpoznał sprawców zajścia, którzy zostali zatrzymani. Bliższe dane dotyczące awantury poda Wydział IV KW MO w Kielcach¹⁵¹. Tego samego dnia, 11 sierpnia, funkcjonariusze MO z Opoczna w związku z prowadzonym dochodzeniem zatrzymali dalszych dwóch uczestników pielgrzymki, którzy „brali udział w bójce na terenie Skórkowic¹⁵². Następnie zatrzymano jeszcze dwie osoby¹⁵³.

Kontynuacją sprawy są znajdujące się w warszawskich aktach dokumenty z KP MO w Opocznie: zeznania poszkodowanych, świadków i podejrzanych, protokoły konfrontacji między świadkami i poszkodowanymi a podejrzаныmi, zaświadczenia medyczne¹⁵⁴. Na tym jednak historia się urywa. Do teczki pielgrzymki nie dołączono dokumentów poświadczających dalszy ciąg w postaci sprawy karnej – jeśli w ogóle miała miejsce.

W związku z awanturą w Skórkowicach kierownik Wydziału ds. Wyznań Prezydium WRN w Kielcach przeprowadził 11 sierpnia „rozmowę ostrzegawczą z kierownictwem pielgrzymki”, tzn. z o. Melchiorom Królikiem¹⁵⁵. W czasie rozmowy „ob. Jarosz wskazał o. Królikowi na niezadowolenie władz i protesty ludności wynikłe z niewłaściwego zachowania się uczestników pielgrzymki, wyrażającego się w urządzaniu awantur pijackich, sianiu demoralizacji, dokonywaniu drobnych kradzieży, a nawet biciu miejscowej ludności. [...] Za stan ten winę ponoszą organizatorzy pielgrzymki i jej kierownik o. Królik i do nich władze i społeczeństwo ma pretensje i uwagi¹⁵⁶.

Z kolejnych dokumentów wyłania się obraz pielgrzymki jako miejsca kompletnego chaosu organizacyjnego, bałaganu na trasie i w miejscach noclegu, zagrożeń dla bezpieczeństwa ruchu drogowego, fatalnego stanu zdrowotnego (wiele przypadków zasłabnięć, krwotoków, zapaści sercowych i epilepsji) i jawnej demoralizacji: „Po przybyciu pielgrzymów do Wielgomłynów część z nich udała się do kościoła na nabożeństwo, a część nad pobliską rzeczkę, gdzie masowo w warunkach anty-sanitarnych, a szczególnie kobiety, zażywano kąpieli i obmywano się. W ciągu jednej godziny wykupiono pieczywo ze skle-

¹⁵⁰ *Ibidem*.

¹⁵¹ *Ibidem*, Szyfrogram nr 5608 z KS MO w Warszawie do dyrektora Departamentu IV MSW dotyczący pielgrzymki z Warszawy do Częstochowy na trasie Janków–Skórkowice, 11 VIII 1969 r., k. 51–52.

¹⁵² *Ibidem*, Szyfrogram naczelnika Wydziału IV KW MO w Kielcach ppłk. Jaskólskiego do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie i naczelnika Wydziału IV K MO m.st. Warszawy, 11 VIII 1969 r., k. 53.

¹⁵³ *Ibidem*, Szyfrogram naczelnika Wydziału IV KW MO w Kielcach ppłk. Jaskólskiego do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie i naczelnika Wydziału IV K MO m.st. Warszawy, 11 VIII 1969 r., k. 54.

¹⁵⁴ Wymienione dokumenty zob. AIPN, 01283/487, k. 85–104.

¹⁵⁵ *Ibidem*, Szyfrogram naczelnika Wydziału IV KW MO w Kielcach ppłk. Jaskólskiego do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie i naczelnika Wydziału IV K MO m.st. Warszawy, 11 VIII 1969 r., k. 55–56.

¹⁵⁶ *Ibidem*, Pismo Prezydium WRN w Kielcach – Urząd Spraw Wewnętrznych do Departamentu Społeczno-Administracyjnego MSW, 15 VIII 1969 r., k. 74.

pów i napoje chłodzące, a z kiosków «Ruchu» zniknęły środki opatrunkowe i prezerwatywy. W godzinach 20.00–22.00 funkcjonariusze MO zauważyli kilkunastu młodych mężczyzn w wieku około 18–21 lat, lekko podpitych. [...] Księża idący z pielgrzymką dwukrotnie zwracali się do funkcjonariuszy MO o interwencję, gdyż nocujący pielgrzymi donieśli im, że w dwóch miejscach noclegowych «jacyś nieznani osobnicy» – według wypowiedzi księży nie pielgrzymi – zachowują się niemoralnie. Kontrola tych miejsc wykazała, że młodzi mężczyźni spali w towarzystwie dziewcząt w wieku 17–20 lat. Księża oficjalnie wyrażali podziękowanie funkcjonariuszom MO za pomoc w utrzymaniu porządku»¹⁵⁷.

Uznano, że pielgrzymka stanowi zagrożenie w procesie socjalistycznego wychowania dzieci i młodzieży, stąd postanowiono chronić młode pokolenie przed zgubnymi skutkami ewentualnego zetknięcia się z pielgrzymami: „Na trasie przemarszu pielgrzymki – w miejscowościach Sękocin, Michałowice, Tomczyce i Kozietyły – znajdują się kolonie letnie dla dzieci i młodzieży szkolnej. Kierownictwa tych kolonii przy pomocy zainteresowanych wydziałów oświaty mają zorganizować odpowiednie zajęcia dla młodzieży – uniemożliwiające jej kontakty z pątnikami»¹⁵⁸.

Naiwnością byłoby sądzić, że władzom zależało na poprawie sytuacji. Ich prawdziwe intencje demaskuje dokument stanowiący podsumowanie pielgrzymki warszawskiej z 1968 r., zawierający cztery interesujące wnioski na przyszłość:

Po pierwsze: „Duży udział młodzieży w pielgrzymce powoduje zmianę dotychczasowego charakteru pielgrzymki z religijnego na świecki. Większość młodzieży traktuje udział w pielgrzymce jako turystykę, rozrywkę, przygodę, chęć wyżycia się, nie angażując się mocno religijnie i nie przestrzegając wewnętrznych zarządzeń organizatorów. Powyższe elementy w poważnym stopniu wpływają na rozkład pielgrzymki»¹⁵⁹. Wniosek, który z tego wysnuło, „nie należy uważać, że organizatorom uda się narzucić swój program młodzieży biorącej udział w pielgrzymce»¹⁶⁰.

Po drugie: „Pomimo szeregu niedociągnięć organizacyjnych i wykroczeń spowodowanych przez tegoroczną pielgrzymkę na odcinku nieprzestrzegania ładu i porządku – nie stosować wobec organizatorów kar (grzywny, rozmowy profilaktycznej itp.), gdyż spowoduje to ze strony paulinów lepszą organizację, a władze z kolei nie są tym zainteresowane»¹⁶¹.

Po trzecie: „W przyszłorocznej pielgrzymce spowodować, by siły i środki MO znajdowały się w dostatecznym ukryciu, gotowe w każdej chwili do działania, nie tak jak w bieżącym roku, gdzie na niektórych etapach (Skórkowice, Wielgomłyny, Święta Anna) siły te były bardzo widoczne, co stwarzało niepotrzebną demonstrację i komentarze»¹⁶².

Po czwarte: „Wskazaniem będzie w przyszłorocznej pielgrzymce zorganizować lepsze zaopatrzenie sklepów znajdujących się na trasie pielgrzymki w napoje alkoholowe i środki antykoncepcyjne, które na przykładzie pielgrzymki z bieżącego roku przyczyniają się do jej moralnego rozkładu»¹⁶³.

¹⁵⁷ *Ibidem*, Szyfrogram naczelnika Wydziału IV SB KW MO w Łodzi pplik. Pedy do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW w Warszawie, 13 VIII 1969 r., k. 63–64.

¹⁵⁸ *Ibidem*, Informacja nr 91/69, 5 VIII 1969 r., k. 26.

¹⁵⁹ *Ibidem*, Uwagi uogólniające do pielgrzymki, k. 77.

¹⁶⁰ *Ibidem*.

¹⁶¹ *Ibidem*.

¹⁶² *Ibidem*.

¹⁶³ *Ibidem*.

Z innych źródeł wiadomo, że zwłaszcza od połowy lat siedemdziesiątych z roku na rok nasilały się działania dezintegracyjne wobec pielgrzymów. Były przypadki odurzania ich środkami farmakologicznymi, przebijano opony samochodów, kradziono dowody osobiste, zanieczyszczano śpiwory pańników, rozpowszechniano pornografię, zatrutowano pojemniki z napojami, rozrzucano nasiona dzikiej róży wywołujące przykre swędzenie. To tylko przykłady z bogatego repertuaru przestępczych – trudnych dziś do udowodnienia – działań SB wobec pielgrzymów.

Mimo że wszystko wskazuje na to, iż dokumenty poświadczające tzw. specjalne działania dezintegracyjne SB wobec pielgrzymki warszawskiej uległy całkowicie lub w większości zniszczeniu, pewną wiedzę być może przyniesie trwające postępowanie, prowadzone przez pion śledczy warszawskiego oddziału IPN: „Śledztwo w sprawie funkcjonowania w okresie od 28 listopada 1956 r. do 31 grudnia 1989 r. w strukturach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie związku, w skład którego wchodziłi funkcjonariusze byłej Służby Bezpieczeństwa, kierowanego przez osoby zajmujące najwyższe stanowiska państwowe, który miał na celu dokonywanie przestępstw, a w szczególności zbrodni zabójstw osób – działaczy opozycji politycznej i duchowieństwa (sygn. S 17/06/Zk)”¹⁶⁴. Jednym z wątków tego postępowania są działania SB wymierzone w pielgrzymki (nie tylko w warszawską). W wątku dotyczącym represji wobec pielgrzymów wędrujących z Warszawy na Jasną Górę nie udało się jednak postawić zarzutów trzem funkcjonariuszom zaangażowanym w działania dezintegracyjne – sprawę przeciwko nim umorzono.

Organizatorzy pielgrzymki z roku na rok doskonalili się w wykrywaniu i demaskowaniu rozmaitych form inwigilacji i dezintegracji, co w badanych dokumentach aparatu bezpieczeństwa nazywane jest „zabezpieczeniem się przed penetracją przebiegu pielgrzymki ze strony organów ścigania”¹⁶⁵. W przypadku Warszawskiej Akademickiej Pielgrzymki Diecezjalnej zabezpieczenie to miało polegać na „stworzeniu tzw. wywiadu pielgrzymkowego, rekrutującego się spośród służby porządkowej, ukierunkowanego na demaskowanie funkcjonariuszy aparatu ścigania oraz osób z nim związanych”¹⁶⁶.

Wydział IV KW MO w Warszawie w 1964 r. meldował, że „od początku dokonuje operacyjnego rozpoznania składu osobowego księży idących w pielgrzymce, lekarzy, sanitariuszek i innych ciekawszych osób. W wyniku tego uzyskano już i zidentyfikowano wiele osób, dokonano szeregu potrzebnych fotografii. Praca ta trwa nadal i jej wyniki zostaną w późniejszym czasie opracowane w formie wyczerpującej informacji na ten temat”¹⁶⁷. Odpowiedzią na wzmagającą się inwigilację stała się rosnąca czujność organizatorów pielgrzymki, którzy – jak donosi jeden z meldunków w 1966 r. – legitymują nawet księży nieznanymi im z twarzy¹⁶⁸.

¹⁶⁴ Zob. <http://ipn.gov.pl/pl/sledztwa/sledztwa/oddzialowa-komisja-w-wa/31502,Sledztwa-w-to-ku.html> (dostęp 21 X 2016 r.).

¹⁶⁵ AIPN, 01080/134, M. Szymkiewicz, „Zabezpieczenie operacyjne Warszawskiej Akademickiej Pielgrzymki Diecezjalnej w latach 1981–1985”, Legionowo 1986, k. 50.

¹⁶⁶ *Ibidem*.

¹⁶⁷ AIPN, 01283/480/CD, Telegram zastępcy naczelnika Wydziału IV KW MO w Warszawie kpt. Sobola do dyrektora Departamentu IV MSW, 9 VIII 1964 r., k. 141.

¹⁶⁸ *Ibidem*, Telegram nr 3/66, k. 241–242.

W 1976 r. duszpasterze akademicy wędrujący z „siedemnastką” wytworzyli w grupie – zdaniem SB – „atmosferę daleko idącej podejrzliwości na tle rzekomej chęci penetracji i rozbicia pielgrzymki przez Służbę Bezpieczeństwa i władze polityczno-administracyjne. Za trudności i niepowodzenia pielgrzymki (brak dyscypliny, fakty pijaństwa, kradzieży, chuligaństwa, nieprzestrzegania regulaminu itp.) obarczano odpowiedzialnością Służbę Bezpieczeństwa, która – jak uzasadniali księża – przez swoich agentów w pielgrzymce usiłuje podważyć jej powagę, obniżyć społeczno-polityczną rangę i zdeintegrować”¹⁶⁹. Zauważono równocześnie, że kierownictwo „siedemnastki” wyszkoliło „odpowiednią grupę aktywu, którą przekształcono w służbę porządkową, dając jej szerokie uprawnienia i możliwości działania wobec wszystkich pielgrzymów, a w szczególności młodzieży”¹⁷⁰. Ta właśnie służba porządkowa – około 120 osób pod kierownictwem ks. Witolda Andrzejewskiego – wobec przypadków braku dyscypliny, kradzieży, pijaństwa itp. „stosowała dość ostre, a nawet drastyczne sankcje (strzyżono włosy, legitymowano uczestników, zabierano karty uczestnictwa, zabroniono przechodzenia w grupach, oddalania się od grup itp.)”¹⁷¹.

W 1967 r. SB zaczęła się interesować jeszcze jednym tematem. W związku z podziałem pielgrzymki na grupy i z objęciem kierownictw niektórych z nich przez księży diecezjalnych zaczęto wyszukiwać prawdziwe lub domniemane konflikty (żeby je operacyjnie rozgrywać) pomiędzy głównymi organizatorami a księżmi diecezjalnymi¹⁷². Na przykład w 1968 r. kilka meldunków z trasy akcentuje rzekome nieporozumienia w grupie XVII, której rosnące znaczenie słusznie zostało dostrzeżone: „Paulini pozbawili w tym roku kilku księży świeckich funkcji kierowników grup, obsadzając je swoimi księżmi, co wywołuje w tych grupach i u tych księży pewne niezadowolenie, zwłaszcza w grupie XVII, której kierownikiem był dawniej ks. Folejewski, a w tym roku jest paulin o. Julian. Część młodzieży grupuje się wokół ks. Folejewskiego, a część wokół o. Juliana, i niektórzy obawiają się, że grupa XVII może się rozbić na dwie odrębne grupy. Poza tym w grupie XVII jest pewne niezadowolenie, że nikt z duszpasterzy akademickich z kościoła św. Anny nie idzie z młodzieżą”¹⁷³.

Również w wypowiedziach prymasa Wyszyńskiego skwapliwie wynajdywano aluzje do ewentualnych kwestii problemowych. Podczas narady poprzedzającej pielgrzymkę w 1969 r., odbytej 23 czerwca w klasztorze paulinów przy ul. Długiej, prymas Wyszyński wygłosił dwudziestominutowe przemówienie. Zostało ono tak zinterpretowane przez aparat bezpieczeństwa: „Na wstępie powiedział, iż nie należy dyskutować nad przeszło-

¹⁶⁹ AIPN, 0713/130, Informacja dyrektora Departamentu IV MSW gen. K. Straszewskiego dotycząca niektórych aspektów społeczno-politycznych i organizacyjnych 260. pieszej pielgrzymki z Warszawy do Częstochowy, 28 VIII 1976 r., k. 87.

¹⁷⁰ *Ibidem*, k. 89.

¹⁷¹ *Ibidem*, k. 88.

¹⁷² Por. np. AIPN, 01283/485, Informacja wicedyrektora Departamentu IV MSW płk. W. Zajdy dotycząca pieszej pielgrzymki warszawskiej wyruszającej 6 VIII 1967 r. na Jasną Górę, 5 VIII 1967 r., b.p. Por. też AIPN, 01283/486, Informacja naczelnika Wydziału IV K MO m.st. Warszawy ppłk. J. Kwila dotycząca narady związanej z 252. pielgrzymką pieszą do Częstochowy, przesłana do dyrektora Departamentu IV MSW, 29 VI 1968 r., k. 1–3.

¹⁷³ AIPN, 01283/486, Informacja zastępcy naczelnika Wydziału IV K MO m.st. Warszawy dotycząca wymarszu 252. pielgrzymki pieszej do Częstochowy, przesłana do dyrektora Departamentu IV MSW, 7 VIII 1968 r., k. 28–29.

ścią pielgrzymek, ponieważ to jest nieproduktywne. Zaznaczył, że ma bogate doświadczenie z posiedzeń episkopatu, gdzie biskupi większość sił poświęcają na analizę przeszłości, a gdy idzie o sprawy przyszłości – to są już zmęczeni i nie mają siły. Ten fakt jest wykorzystywany przez niektóre czynniki państwowe. Dowiadują się one jakimiś drogami o nietaktycznych posunięciach episkopatu – o czym nigdy by się nie dowiedzieli, gdyby o tym nie dyskutowano – i wtedy przypuszczają atak na wszystkich pozycjach. A fakty często są prawdziwe i nie możemy im zaprzeczyć – stwierdził Wyszyński. Dlatego należy radzić nad przyszłością. Była to pierwsza główna myśl kard[ynała] Wyszyńskiego, mająca niewątpliwie na celu zapobieżenie kłótni księży diecezjalnych z paulinami o to, że w ubiegłym roku paulini pozbawili ich kierownictwa nad poszczególnymi grupami w pielgrzymce¹⁷⁴.

Prymas Wyszyński miał się też już pod koniec lat sześćdziesiątych opowiadać – wbrew zdaniu paulinów – za podziałem pielgrzymki warszawskiej na mniejsze – diecezjalne, i to zarówno z przyczyn logistycznych (wyżywienie, noclegi), jak i strategicznych: „Jeżeli wszyscy – z Poznania, Wrocławia, Kalisza – pójdą w jednej pielgrzymce naraz, to jeżeli władze państwowe zlikwidują pielgrzymkę warszawską, to od razu zlikwidują wszystkie pielgrzymki. Dlatego niech każda pielgrzymka idzie ze swojej diecezji”¹⁷⁵.

Po raz pierwszy w 1968 r. pojawiły się informacje o zagranicznych uczestnikach pielgrzymki. W jednym z dokumentów wspomniano na temat kilku wędrujących w pielgrzymce Węgrów, prawdopodobnie kleryków¹⁷⁶. A pod Częstochową, „w miejscowości Zawodzie, dołączyła do pielgrzymki grupa pięciu księży czeskich, prawdopodobnie turystów”¹⁷⁷. Co roku w meldunkach pojawiały się wzmianki o obcokrajowcach wędrujących w pielgrzymce, jak również o cudzoziemcach przybyłych indywidualnie i grupowo na uroczystości 14–15 sierpnia w Częstochowie. W 1969 r. odnotowano przyjazd 233 obcokrajowców, w tym 107 z USA, 126 z Włoch, 70 z Węgier oraz 2 autokary ze Słowacji, natomiast „do godz. 15.00 nie zanotowano przyjazdu na teren Częstochowy dziennikarzy zagranicznych”¹⁷⁸.

Od 1966 r. pierwsze raporty o przygotowaniach do pieszej pielgrzymki redagowane były przez warszawską SB już z kilkumiesięcznym wyprzedzeniem i dostarczane do Departamentu IV MSW regularnie od maja lub czerwca¹⁷⁹. Mimo starań ścisłego grona organizatorów do SB docierało dużo informacji. Władze dysponowały nie tylko mapką

¹⁷⁴ AIPN, 01283/487, Informacja zastępcy naczelnika Wydziału IV K MO m.st. Warszawy ppłk. J. Kwila dotycząca narady odbytej 23 VI 1969 r. w klasztorze oo. Paulinów w Warszawie z udziałem kardynała Wyszyńskiego na temat tegorocznej pielgrzymki pieszej z Warszawy na Jasną Górę, 25 VI 1969 r., k. 1–6.

¹⁷⁵ *Ibidem*, k. 1.

¹⁷⁶ AIPN, 01283/486, Telefonogram KMIP MO w Częstochowie do dyrektora Departamentu IV MSW w Warszawie, 14 VIII 1968 r., k. 59.

¹⁷⁷ *Ibidem*, Telegram do dyżurnego Departamentu IV MSW w Warszawie, 14 VIII 1968 r., k. 55.

¹⁷⁸ AIPN, 01283/487, Szyfrogram I zastępcy komendanta wojewódzkiego ds. SB w Katowicach płk. S. Opitka do dyrektora Departamentu IV MSW w Warszawie, 14 VIII 1969 r., k. 65.

¹⁷⁹ Por. np. AIPN, 01283/480/CD, Informacja dotycząca przygotowań oo. paulinów do 250. pielgrzymki pieszej do Częstochowy, 19 V 1966 r., k. 184–186; *ibidem*, Informacja nr 3 K MO m.st. Warszawy dotycząca 250. Warszawskiej Pielgrzymki Pieszej do Częstochowy, przesłana do dyrektora Departamentu IV MSW, 30 VII 1966 r., k. 195–199. Por. też AIPN, 01283/486, Informacja naczelnika Wydziału IV K MO m.st. Warszawy ppłk. J. Kwila dotycząca narady związanej z 252. pielgrzymką pieszą do Częstochowy, przesłana do dyrektora Departamentu IV MSW, 29 VI 1968 r., k. 1–3.

z zaznaczoną trasą, etapami, postojami itp. Miały także kopie instrukcji dla przewodników grup, duszpasterzy czy uczestników. Każdego roku zdobywały też szczegółowe informacje z narady odbywanej 5 sierpnia, w przededniu wyruszenia pielgrzymki, w klasztorze paulinów przy ul. Długiej w Warszawie¹⁸⁰. W niektórych latach w spotkaniach tych brał udział prymas Wyszyński. Do rąk SB trafiały też – choć niekompletne – listy zapisujących się uczestników.

Kilka razy dziennie do MSW przychodziły meldunki (szyfrogramy lub telegramy) z trasy pielgrzymki. W tym celu zmobilizowane były komendy wojewódzkie MO tych województw, przez które przechodziła pielgrzymka: warszawskiego, kieleckiego, łódzkiego i katowickiego.

Od 1964 r. do teczki zakładanej co roku na pieszą pielgrzymkę włączane były też wypisy dostarczane przez Serwis Nasłuchu Polskiego Radia, odnotowujący komentarze Radia Wolna Europa na temat pielgrzymki.

Do inwigilacji pielgrzymki stosowano dostępne środki technicznego zabezpieczenia. Jednym z najprostszych było fotografowanie pielgrzymów. W zasobach archiwalnych warszawskiego IPN przetrwały wykonane przez Biuro „B” fotografie pielgrzymki warszawskiej z lat 1969¹⁸¹, 1974¹⁸², 1982¹⁸³ i 1983¹⁸⁴.

Fotografie wykonane 6 sierpnia 1969 r. pokazują wymarsz pielgrzymki z Warszawy: grupy osób na Podwalu, przy Barbakanie, samochody z widocznym numerem rejestracyjnym, ludzi przy wejściu do kościoła Paulinów przy ul. Długiej. Dobrze udokumentowane jest formowanie się pielgrzymki w Raszynie. Zdjęcia są dobre technicznie, bardzo wyraźne. Uwieczniono twarze księży diecezjalnych, paulinów czy franciszkanina, a także wielu młodych osób. Jest również mężczyzna w mundurze żołnierskim – trudno się dziwić, że wzbudził zainteresowanie SB. Są też wyraźnie sfotografowane osoby, które – sądząc po mało praktycznym obuwiu – tylko odprowadzały pielgrzymkę. Widać starsze dzieci. Na innych zdjęciach – przeciwnie – dominują ludzie starsi (np. kobieta idąca boso po asfalcie). Prawdopodobnie takie było założenie propagandowe przy zleceniu dokumentacji fotograficznej. Widoczne są numery prawie wszystkich grup, łącznie z siedemnastką. Nie bez przyczyny fotografowane były czoła grup. Z pewnością na tych zdjęciach można dostrzec kierowników grup i ich najaktywniejszych współpracowników, którzy w momencie formowania się pielgrzymki stali w pobliżu przewodnika. Za interesujący obiekt fotograf uznał pielęgniarkę w czepku oraz inną kobietę z opaską z czerwonym krzyżem na ramieniu. Umiejętnie są zrobione zdjęcia samochodów towarzyszących pielgrzymce – zawsze tak, żeby był czytelny numer rejestracyjny.

Inne są zdjęcia z 1983 r., pokazują bowiem 272. pielgrzymkę już wchodzącą do Częstochowy. Znaczący jest kontekst: 22 lipca został oficjalnie zniesiony stan wojenny. Pielgrzymi trzymają flagi biało-czerwone, niektóre z napisem: „Bóg, Honor, Ojczyzna, Człowiek”. Niosą też transparenty z treściami odwołującymi się do haseł solidarności-

¹⁸⁰ AIPN, 01283/480/CD, Informacja nr 5 dotycząca 250. Warszawskiej Pielgrzymki Pieszej do Częstochowy, 6 VIII 1966 r., k. 220–223.

¹⁸¹ AIPN, 024/27/CD oraz AIPN, 024/28, Pielgrzymki do Częstochowy na Jasną Górę.

¹⁸² AIPN, 0201/345, t. 2, 258. Warszawska Pielgrzymka Piesza do Częstochowy, k. 241.

¹⁸³ AIPN, 024/27/CD, Pielgrzymki do Częstochowy na Jasną Górę.

¹⁸⁴ *Ibidem*, Pielgrzymki do Częstochowy na Jasną Górę. Zob. też AIPN, 01462/1, Pielgrzymka na Jasną Górę w 1983 r.

wych. Idą z wzniesionymi rękami i palcami złożonymi symbolicznie w kształt litery V. Widać sporo młodzieży, także w mundurach odradzającego się niezależnego harcerstwa. Na kolejnych zdjęciach znajdują się transparenty przyniesione przez pielgrzymkę, rozwieszane na ogrodzeniu wokół klasztoru – potwierdzenie słuszności tezy aparatu bezpieczeństwa o nasyceniu pielgrzymek transparentami i hasłami „o aluzyjnej i prosolidarnościowej treści”¹⁸⁵. Na początku lat osiemdziesiątych SB niepokoiły zarówno przejawy upolitycznienia pielgrzymki, jak i ich brak, interpretowany jako „pozorny spokój” i okres „wyczekiwania na okazję mogącą dać pretekst do przeniesienia na grunt pielgrzymki wrogiej politycznie działalności”¹⁸⁶.

Fotografie były na ogół robione z użyciem milicyjnych środków technicznych, ale jednocześnie władze pozyskiwały zdjęcia robione przez uczestników lub organizatorów pielgrzymki, jak np. w 1968 r.: „Dla upamiętnienia pielgrzymki dokonywane będą na trasie zdjęcia fotograficzne poszczególnych grup. Zagwarantowaliśmy sobie uzyskanie egzemplarzy tych zdjęć”¹⁸⁷. Dokumentacja fotograficzna miała zwłaszcza uwzględniać: księży i najbardziej zaangażowanych świeckich pielgrzymów, pojazdy towarzyszące pielgrzymce, przypadki wykroczeń i naruszenia porządku publicznego, transparenty i umieszczone na nich hasła, zakłócenia w ruchu drogowym spowodowane przejściem pielgrzymki oraz inne wydarzenia ważne z operacyjnego punktu widzenia¹⁸⁸.

Jednak fotografowanie stawało się z roku na rok coraz bardziej utrudnione. Organizatorzy pielgrzymki od mniej więcej 1971 lub 1972 r. – z przyczyn, których łatwo się domyślić – od pielgrzymów posiadających aparaty fotograficzne zaczęli wymagać zezwolenia kierownika pielgrzymki lub kierownika grupy na robienie zdjęć¹⁸⁹.

Co roku SB starała się włączyć w pielgrzymkę swoje osobowe źródła informacji, którym stawiano następujące zadania: 1) rozpoznanie przebiegu pielgrzymki (atmosfera, nastroje, zachowanie się pielgrzymów w grupach na trasie, w miejscach postoju i podczas noclegów); 2) „zabezpieczenie” publicznych wystąpień, wygłaszanych konferencji, formułowanych głośno intencji modlitewnych i różnych uwag bądź opinii; 3) zwrócenie uwagi na udział w pielgrzymce osób powiązanych z organizacjami antyustrojowymi (i tych pielgrzymów, którzy z nimi nawiązują lub utrzymują kontakt); 4) dotarcie do kolportowanych ulotek i nielegalnych, czyli tzw. bezdebitowych, wydawnictw oraz ustalenie osób zajmujących się kolportażem; 5) odnotowywanie faktów wykraczania poza religijny charakter pielgrzymki oraz zwrócenie uwagi na stosunek organizatorów do tego typu wydarzeń; 6) rejestrowanie faktów o znamionach wykroczenia lub przestępstwa; 6) zebranie informacji związanych z przyjazdem – w charakterze prelegentów – osób o poglądach antysocjalistycznych; 7) odnotowanie wizyt dziennikarzy zagranicznych, przedstawicieli placówek dyplomatycznych itp.; 8) rozpoznanie stopnia angażowania się

¹⁸⁵ AIPN, 01080/134, M. Szymkiewicz, „Zabezpieczenie operacyjne Warszawskiej Akademickiej Pielgrzymki Diecezjalnej w latach 1981–1985”, Legionowo 1986, k. 53.

¹⁸⁶ *Ibidem*.

¹⁸⁷ AIPN, 01283/486, Meldunek naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach ppłk. L. Pikuły do dyrektora Departamentu IV MSW w Warszawie, 9 VIII 1968 r., k. 44.

¹⁸⁸ AIPN, 01080/134, M. Szymkiewicz, „Zabezpieczenie operacyjne Warszawskiej Akademickiej Pielgrzymki Diecezjalnej w latach 1981–1985”, Legionowo 1986, k. 48.

¹⁸⁹ AIPN, 01283/489, Informacja naczelnika Wydziału IV K MO m.st. Warszawy dotycząca 256. pieszej pielgrzymki z Warszawy do Częstochowy, zorganizowanej przez oo. paulinów w dniach 6–17 VIII 1972 r., 25 VIII 1972 r., k. 5.

parafian na trasie marszu na rzecz pomocy pielgrzymom; 9) rozpoznanie braków, potrzeb i nieporozumień w poszczególnych służbach pielgrzymkowych oraz skuteczności działania służb pielgrzymkowych¹⁹⁰.

Pracownicy operacyjni SB z góry ustalali miejsce i czas spotkań z tajnymi współpracownikami obsługującymi pielgrzymkę (zwykle wieczorem w miejscu noclegu). W przebadanych materiałach znajduje się bardzo niewiele pseudonimów TW wykorzystywanych do agenturalnej obsługi pielgrzymki. Na przykład w 1972 r. byli to: TW ps. „Jacek” (informował m.in. na temat inż. Tadeusza Popończyka – pracownika Zakładów Radiowych im. Marcina Kasprzaka w Warszawie oraz Zakładu Maszyn Cyfrowych Politechniki Warszawskiej), TW ps. „Cezary” (informował na temat Teresy Wsół – asystentki Wydziału Chemii WSN w Siedlcach), TW ps.: „Czarek”, „Brzoza” i „Kasia”¹⁹¹. Z Gdańska dojechał TW ps. „Jagoda”¹⁹². Prawdopodobnie wszyscy oni działali w „siedemnastce”. Natomiast w 1976 r. w tej grupie szli: TW ps.: „Ares”, „Andrzej”, „Irys”, „Lotar”, „Eryk”, „Suliko”, „Zbyszko”, „Smulski”, a także TW ps. „Student” z Siedlec.

Większe nasycenie pielgrzymki, zwłaszcza grupy XVII, osobowymi źródłami informacji, ukierunkowanymi na notowanie akcentów politycznych, związane było z wydarzeniami radomskimi w czerwcu 1976 r. W „siedemnastce” „kilkakrotnie solidaryzowano się z uczestnikami zająć w Radomiu i Ursusie, kreując osądzonych na bohaterów narodowych, godnych naśladowania przez młodzież [...]. Zorganizowano nawet manifestacyjne powitanie ok[oło] trzyosobowej grupy młodzieży z Radomia, która dołączyła do pielgrzymki w miejscowości Studzianna”¹⁹³. „Siedemnastka” została w 1976 r. uznana za totalnie upolitycznioną: „W nawiązaniu do powstania warszawskiego wskazywano na potrzebę kontynuowania walki o «wolną, niepodległą i katolicką Polskę». Mówiono też o potrzebie dalszej integracji młodzieży polskiej w ramach duszpasterstwa akademickiego i wykorzystania tej jedności do przeciwstawiania się istniejącej w kraju rzeczywistości społeczno-ustrojowej, a w szczególności próbom dalszego ograniczania przez państwo swobód obywatelskich i religijnych w Polsce”¹⁹⁴. W podgrupach „siedemnastki” codziennie „odprawiano różaniec, m.in. w intencji: ofiar stalinizmu; pomordowanych w Poznaniu w 1956 r., podczas zająć w marcu 1968 r., w czasie wydarzeń grudniowych 1970 r. oraz podczas wydarzeń czerwcowych 1976 r.; za katolików prześladowanych w Polsce i w krajach socjalistycznych; za żołnierzy WP poległych w walkach na Zachodzie i za żołnierzy AK; za ofiary Katynia; za poległych na Węgrzech w 1956 r. i w Czechosłowacji w 1967/[19]68 [r.]; za obudzenie się z letargu narodów polskiego, słowackiego i węgierskiego; za niesprawiedliwie więzionych robotników”¹⁹⁵.

¹⁹⁰ AIPN, 01080/134, M. Szymkiewicz, „Zabezpieczenie operacyjne Warszawskiej Akademickiej Pielgrzymki Diecezjalnej w latach 1981–1985”, Legionowo 1986, k. 47–48.

¹⁹¹ AIPN, 01283/489, Informacja nr 137/72 dotycząca przemarszu przez województwo warszawskie 256. Warszawskiej Pielgrzymki Pieszej do Częstochowy, 8 VIII 1972 r., k. 4–5.

¹⁹² *Ibidem*, Szyfrogram naczelnika Wydziału IV KW MO w Gdańsku ppłk. A. Świerczyńskiego do naczelnika Wydziału V Departamentu IV MSW w Warszawie, 4 VIII 1972 r., k. 93–94.

¹⁹³ AIPN, 0713/130, Informacja dyrektora Departamentu IV MSW gen. K. Straszewskiego dotycząca niektórych aspektów społeczno-politycznych i organizacyjnych 260. pieszej pielgrzymki z Warszawy do Częstochowy, 28 VIII 1976 r., k. 87.

¹⁹⁴ *Ibidem*.

¹⁹⁵ *Ibidem*.

Fakt przyciągania młodzieży przez prężny ruch pielgrzymkowy, zwłaszcza dynamiczną „siedemnastkę”, w której zauważano „eskalację negatywnych treści społeczno-politycznych”¹⁹⁶, oraz przez Warszawską Akademicką Pielgrzymkę Diecezjalną, która wypączkowała z „siedemnastki” w 1981 r. i coraz bardziej się rozrastała, budził zaniepokojenie władzy komunistycznej i skłaniał do pesymistycznych refleksji co do skuteczności oddziaływania na młodzież przez instytucje państwa socjalistycznego. Dał temu wyraz autor pracy dyplomowej napisanej w 1984 r. w WSO MSW im. F. Dzierżyńskiego w Legionowie: „Warto byłoby, aby w przyszłości zainteresowane instytucje państwowe podjęły próbę organizowania również atrakcyjnych form spędzania wolnego czasu, jak to czyni Kościół. Jednak realia dnia dzisiejszego nie dają podstaw do optymistycznego spojrzenia w przyszłość. Trudno też oczekiwać, że w najbliższych latach państwo zdoła objąć swoją opieką tak liczną rzeszę młodych ludzi, umożliwiając im wykorzystanie wakacyjnego czasu na właściwy, atrakcyjny i tani wypoczynek. Dopóki sytuacja ta nie ulegnie radykalnej poprawie, dotąd resort nasz będzie borykał się z tym problemem, jakim jest ruch pielgrzymkowy w ogóle”¹⁹⁷.

Pielgrzymki – zdaniem autora cytowanej pracy – „swoją działalnością stwarzają szereg zagrożeń”¹⁹⁸. Powołując się na zwykle zaniżane dane Wydziału III Departamentu IV MSW, twierdzi, że w 1984 r. w 273. Warszawskiej Pielgrzymce Pieszej szło 29 tys. osób plus 12 tys. w „siedemnastkach”, to daje 41 tys. osób, w tym 1134 cudzoziemców z 14 krajów Europy. A było już wtedy 21 pielgrzymek diecezjalnych¹⁹⁹. Główne zagrożenie było natury nie religijnej, lecz politycznej: „W latach 1981–1983 mimo zapewnień władz kościelnych, podejmowanych przez nie w pewnym zakresie starań o utrzymanie religijnego charakteru pielgrzymek – ruch pątniczy był wykorzystywany do organizowania politycznych manifestacji, wzniesienia i podtrzymywania postaw wrogości i opozycji wobec socjalistycznego państwa i jego władz”²⁰⁰.

Warszawska Akademicka Pielgrzymka Diecezjalna wyodrębniła się w 1981 r. z inicjatywy ks. Tadeusza Uszyńskiego – z ks. Józefem Majem jako kierownikami. Wyruszyła 5 sierpnia spod kościoła św. Anny i szła nieco inną trasą. Rosła liczebnie z roku na rok, dochodząc w połowie lat osiemdziesiątych do kilku tysięcy uczestników. Wydaje się – wnioskując z przebadanych materiałów – że traktując cały ruch pielgrzymkowy jako zagrożenie, władze warszawskie w latach osiemdziesiątych zaczęły się bardziej koncentrować na WAPD, której „gremium kierownicze na czele z ks. J[ózefem] Majem, stosując odpowiedni program podczas jej przebiegu, a nastawiany na chłonność umysłów młodzieży, daje możliwość nie tylko pełnej kontestacji religijnej, ale również swobody w zakresie oceny sytuacji społeczno-politycznej, zabarwionej często postawami wrogości. Sytuacja ta stwarza możliwości traktowania tej pielgrzymki jako «parasola ochronnego» dla pewnej grupy osób, będących często aktywnymi członkami byłego Niezależnego Zrzeszenia Studentów, a także innych – prezentujących wrogie postawy wobec ustroju, państwa i jego zwierzchników”²⁰¹.

¹⁹⁶ *Ibidem*, k. 89.

¹⁹⁷ AIPN, 01080/134, M. Szymkiewicz, „Zabezpieczenie operacyjne Warszawskiej Akademickiej Pielgrzymki Diecezjalnej w latach 1981–1985”, Legionowo 1986, k. 4.

¹⁹⁸ *Ibidem*, k. 5.

¹⁹⁹ *Ibidem*, k. 29.

²⁰⁰ *Ibidem*, k. 34.

²⁰¹ *Ibidem*, k. 36.

W związku z tym 21 lipca 1981 r. Wydział IV Stołecznego Urzędu Spraw Wewnętrznych postanowił założyć sprawę obiektową krypt. „Maraton 81”, gdyż „istniało uzasadnione przypuszczenie, iż organizatorzy tej pielgrzymki, biorąc pod uwagę młody wiek jej uczestników, a zwłaszcza młodzież akademicką, zechcą wprowadzić nowe formy zainteresowania pielgrzymów życiem Kościoła, a także zainteresować elementy ekstremalne propagowaniem wrogich treści politycznych”²⁰². W następnych latach Wydział IV SUSW zakładał kolejne sprawy obiektowe na WAPD o analogicznych kryptonimach: „Maraton 82”, „Maraton 83”, „Maraton 84” i „Maraton 85”.

Zgodnie z wytycznymi Departamentu IV MSW w Wydziale IV SUSW 13 lipca 1981 r. zorganizowano spotkanie poświęcone „omówieniu stanu przygotowań operacyjnych zabezpieczenia pieszych pielgrzymek z Warszawy do Częstochowy w okresie 5–15 sierpnia 1981 r.”²⁰³. W spotkaniu tym brali udział kierownicy jednostek SB, przez teren których przechodziła I WAPD. W latach 1981–1985 kontynuowane były narady przedpielgrzymkowe, podczas których omawiano kwestie zabezpieczenia organizacyjno-technicznego i operacyjnego marszu²⁰⁴.

Wśród poczynionych ustaleń są m.in. tajemniczo brzmiące sformułowania, np.: „Wydziały III SUSW, WUSW w Skierniewicach i Piotrkowie Trybunalskim zobowiązane są do podjęcia przedsięwzięć operacyjnych mających na celu [...] osłabienie działań organizatorów zmierzających do podnoszenia atrakcyjności pielgrzymki”²⁰⁵ lub „Istotnym i wartym rozważenia jest problem stosowania podczas pielgrzymki działań operacyjnych o charakterze specjalnym, które obok dezorganizacji pewnych poczynań organizatorów WAPD mogłyby wytworzyć atmosferę niechęci uczestnictwa w pielgrzymce w latach następnych. Wśród tych działań ważną rolę mogłyby spełniać dezinformacja mająca na celu zrażenie miejscowej ludności i kleru do podejmowania i goszczenia w latach następnych WAPD”²⁰⁶. Te właśnie działania specjalne, nazywane też dezintegracyjnymi, są dziś dla badaczy najtrudniejsze do udokumentowania.

„Bezpieka” nie była usatysfakcjonowana dotychczasową działalnością tajnych współpracowników wprowadzonych do pielgrzymki: „Nie zawsze byli w stanie podolać zlecanym im zadaniom. Informacje uzyskiwane od nich były zbyt płytkie i nie zawsze odzwierciedlały to, co było w rzeczywistości. Wynikało to nie tylko z obawy przed dekonspiracją, ale również z nieznamomości zainteresowań Służby Bezpieczeństwa w tym temacie. Przyczyny tej należy dopatrywać się w słabym przygotowaniu ich do tej imprezy, a także w niedostatecznym przeszkoleniu”²⁰⁷.

Nie wystarczyło również „wprowadzenie do fizycznego zabezpieczenia pielgrzymki” w latach 1981–1984 pracownika operacyjnego WUSW w Skierniewicach²⁰⁸. W związku z tym podjęto udaną próbę umieszczenia od 1984 r. w WAPD słuchaczy legionowskiej WSO MSW. Cel był co najmniej dwójaki: pełnić podczas pielgrzymki rolę tajnych współpracowników prowadzonych przez doświadczonego oficera, sami przyuczali się

²⁰² *Ibidem*, k. 40–41.

²⁰³ *Ibidem*, k. 41.

²⁰⁴ *Ibidem*, k. 41–42.

²⁰⁵ *Ibidem*, k. 43.

²⁰⁶ *Ibidem*, k. 57.

²⁰⁷ *Ibidem*, k. 56.

²⁰⁸ *Ibidem*, k. 48.

do nadzorowania pracy TW w przyszłości. Rolę współpracowników „bezpieki” pełnili zdecydowanie lepiej niż „nieprofesjonalni” TW. Dzięki temu pielgrzymka była poddana skuteczniejszej inwigilacji. Przydawali się również do realizacji innych – zasygnalizowanych wyżej – działań specjalnych.

Nie było to łatwe przedsięwzięcie, które wymagało odpowiednich kandydatów. Podczas ich doboru trzeba było wziąć pod uwagę „znajomość problematyki Kościoła, wiek, wytrzymałość kondycyjną, cechy psychiczne, a także odpowiedni staż pracy w resorcie”²⁰⁹. Należało przeprowadzić „dogłębny instruktaż w zakresie programu realizowanego przez organizatorów WAPD podczas jej przebiegu (wykorzystać posiadane materiały operacyjne oraz publikacje kościelne), zapoznać z dotychczasowym przebiegiem WAPD (wykorzystać materiały operacyjne oraz dokumentację fotograficzną traktującą o jej przebiegu), dokonać objazdu trasy WAPD w celu ustalenia miejsc spotkań, zapoznać z grupą zadań, jakie będą realizować w trakcie przebiegu pielgrzymki, przygotować dokumenty legislacyjne oraz «legendę», która pozwoli na swobodę w wykonywaniu zlecanych im zadań”²¹⁰.

Wprowadzenie słuchaczy WSO MSW do WAPD zostało przez resort ocenione jako skuteczne²¹¹.

Podstawy prawne, decyzji

Odpisy dokumentów składanych przez kierownika pielgrzymki w Prezydium DRN Warszawa-Śródmieście trafiały do Departamentu IV MSW. Stąd kwerenda w archiwach IPN daje też częściowy wgląd w rolę instytucji administracyjnych państwa komunistycznego, służących w gruncie rzeczy – w odniesieniu do pielgrzymki warszawskiej – do przekazywania i egzekwowania decyzji podejmowanych na innych szczeblach.

W latach 1984–1985 – według oceny studenta WSO w Legionowie – dała się zauważyć „poprawa w zachowaniu uczestników IV WAPD”²¹² oraz „w zachowaniu właściwego klimatu w całym ruchu pielgrzymkowym w Polsce”²¹³. Szymkiewicz widzi w tym „niebagatelną” zasługę resortu spraw wewnętrznych, który odegrał „inspiratorską rolę”, wpływając na stołeczny Wydział ds. Wyznań, żeby jego przedstawiciele wynegocjowali „właściwy charakter” pielgrzymki. Wydziałom ds. wyznań w innych województwach zasugerował przeprowadzenie rozmów z przedstawicielami kurii warszawskiej, łódzkiej i częstochowskiej²¹⁴.

Rodzi się pytanie, jaki był mechanizm podejmowania decyzji w odniesieniu do pielgrzymki warszawskiej. Dość wyczerpującą odpowiedź daje jeszcze jedna praca dyploma powstała w WSO MSW w Legionowie, napisana przez A. Tomaszewskiego. Autor

²⁰⁹ *Ibidem*, k. 57.

²¹⁰ *Ibidem*.

²¹¹ Szerzej na temat inwigilacji WAPD pisze B. Noszczak, *Wybrane aspekty inwigilacji duszpasterstwa akademickiego św. Anny w Warszawie przez resort bezpieczeństwa Polski Ludowej (1945–1989)*, „Nasza Przyszłość” 2010, t. 113, s. 167–182.

²¹² AIPN, 01080/134, M. Szymkiewicz, „Zabezpieczenie operacyjne Warszawskiej Akademickiej Pielgrzymki Diecezjalnej w latach 1981–1985”, Legionowo 1986, k. 38.

²¹³ *Ibidem*, k. 44.

²¹⁴ *Ibidem*, k. 43–44.

posługuje się przykładem 260. pieszej pielgrzymki w 1976 r., a jako podstawową metodę stosowaną w pracy wskazuje analizę porównawczą „treści materiałów uzyskanych operacyjnie z obserwacji pośredniej, a w niektórych wypadkach z obserwacji uczestniczącej”²¹⁵. Nie ujawnia, czy sam brał udział w zabezpieczaniu operacyjnym pielgrzymki.

W klimat panujący w Polsce Ludowej dobrze wprowadza przytoczona przez autora marksistowska definicja państwa zaczerpnięta z *Małej encyklopedii prawa* (PWN, Warszawa 1959): „Według marksizmu państwo jest wynikającą z walki klas formą politycznej organizacji społeczeństwa, którą cechuje hierarchicznie i terytorialnie zorganizowany aparat przymusu i która jest narzędziem ucisku klasowego, dyktaturą klasy panującej, nadbudową określonej formacji społeczno-ekonomicznej”²¹⁶. Mimo to państwo „w ramach swojego funkcjonowania przejawia wiele troski o działalność polityczną i kulturalną naszego narodu”²¹⁷, a polityka wyznaniowa państwa polega na „zabezpieczeniu wolności sumienia i wyznania dla wszystkich obywateli oraz na niedopuszczeniu do nadużywania tej wolności dla celów godzących w interesy Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”²¹⁸.

W Polsce Ludowej organami uprawnionymi do wydawania decyzji w sprawach takich jak pielgrzymka były: „wydziały ds. wyznań na szczeblu wojewódzkim, wydziały spraw wewnętrznych urzędów wojewódzkich, dzielnicowych, miejskich i gminnych oraz – z mocy ustawy pełnienia zwierzchniego nadzoru przez ministra spraw wewnętrznych nad zgromadzeniami – Departament IV i wydziały IV resortu MSW, jak również Departament Społeczno-Administracyjny MSW oraz ze strony instancji partyjnych wydziały społeczno-administracyjne KW PZPR”²¹⁹.

W praktyce były to tzw. zespoły – w resorcie MSW popularnie nazywane „trójką wojewódzką”²²⁰, które A. Tomaszewski definiuje następująco: „Przedstawiciel KW PZPR, Wydziału IV KW MO i kierownik Wydziału ds. Wyznań w oparciu o zasady poufnego pisma okólnego nr 175 prezesa Rady Ministrów tworzą tę specyficzną trójkę, konsultującą podejmowane decyzje administracyjne mające poważniejsze znaczenie w sprawach wyznań”²²¹.

Przedstawiciel Wydziału IV KW MO, będący członkiem „zespołu”, konsultując wniosek o wydanie zezwolenia na zorganizowanie zgromadzenia o charakterze religijnym, opierał się na specjalnych aktach wykonawczych²²². Były to zwłaszcza: Pismo okólne prezesa Rady Ministrów nr 175 z 8 września 1960 r. (P-1/235/60, poufne); Pismo okólne Departamentu Społeczno-Administracyjnego MSW z 20 czerwca 1962 r. w sprawie Ustawy z 29 marca 1962 r. o zgromadzeniach (tajne); Instrukcja z 3 czerwca 1963 r. o obowiązkach, uprawnieniach i trybie postępowania organów MO w sprawach zgromadzeń (AB-0285/110/63, tajna)²²³.

²¹⁵ AIPN, 001708/367, A. Tomaszewski, „Pielgrzymka jako zgromadzenie publiczne oraz zadania SB w tym zakresie”, Legionowo 1977, k. 6.

²¹⁶ *Ibidem*, k. 56.

²¹⁷ *Ibidem*, k. 3.

²¹⁸ *Ibidem*.

²¹⁹ *Ibidem*.

²²⁰ *Ibidem*, k. 49.

²²¹ *Ibidem*, k. 56.

²²² *Ibidem*, k. 5–6.

²²³ *Ibidem*, k. 14–15.

Pozostali członkowie „zespołu” podczas konsultacji wniosku mieli się opierać na przepisach ogólnych wspomnianej ustawy oraz na innych aktualnych przepisach prawa. Istotną rolę przy konsultacji wydawanych decyzji administracyjnych odgrywały również „ustne zalecenia i dyrektywy wyższych przełożonych zainteresowanych stron”²²⁴.

Współdziałanie organów administracji państwowej z SB i MO miało na celu „zgodność i jednolitość podejmowanych decyzji w sprawach wyznań z ogólną linią polityki wyznaniowej państwa”²²⁵.

System konsultacji działał w ten sposób, że zgodnie z jedną z zasad wspomnianego wyżej pisma okólnego prezesa Rady Ministrów nr 175 organy administracji państwowej były zobowiązane konsultować z Wydziałem ds. Wyznań wszystkie decyzje mające choćby pośredni związek ze sprawami wyznaniowymi (zezwolenie na budowę kościoła, zorganizowanie pielgrzymki, procesji, przydział materiałów na budownictwo sakralne itp.). Każdy więc wniosek do wydziału spraw wewnętrznych właściwego urzędu o wyrażenie zgody na zorganizowanie zgromadzenia o charakterze religijnym, takiego jak piesza pielgrzymka, był zawsze przesyłany do konsultacji z Wydziałem ds. Wyznań. Powoływał on tzw. zespół, w skład którego – jak było to wyjaśnione wyżej – wchodził: kierownik Wydziału Społeczno-Administracyjnego KW PZPR, naczelnik lub przedstawiciel Wydziału IV KW MO i dyrektor Wydziału ds. Wyznań.

Przekonsultowany wniosek „z odpowiednimi dyrektywami i zaleceniami” wracał do Wydziału Spraw Wewnętrznych Rady Narodowej, do którego wpłynął, gdzie decyzję podejmował – a właściwie już tylko oznajmiał zainteresowanym – kierownik lub inny upoważniony pracownik²²⁶.

Zwierzchni nadzór nad przestrzeganiem przepisów o zgromadzeniach sprawował minister spraw wewnętrznych. Stąd uprawnienia „organu spraw wewnętrznych” nie ograniczały się tylko do przyjęcia zawiadomienia, wydania zezwolenia bądź zakazu, ale „organ spraw wewnętrznych” miał prawo „delegować na zgromadzenie swych przedstawicieli”²²⁷. Tak więc wszyscy funkcjonariusze „zabezpieczający” pielgrzymkę byli właściwie „przedstawicielami” ministra spraw wewnętrznych „delegowanymi” na to zgromadzenie religijne.

Autor cytowanej pracy dyplomowej, przedstawivszy ogólne zasady współdziałania rozmaitych instytucji w celu realizacji jednolitej polityki wyznaniowej państwa komunistycznego, wyjaśnia już bardzo konkretnie formy i metody operacyjnego zabezpieczenia pielgrzymki przez SB.

Operacyjne zabezpieczenie pielgrzymki było zadaniem komend wojewódzkich MO tych województw, przez które przebiegała trasa pielgrzymki. Oprócz tego do działań włączona była Komenda Stołeczna MO, ze względu na to, że na jej terenie pielgrzymka się organizowała. Komendy wojewódzkie MO sporządzały plany operacyjnego zabezpieczenia marszu. Uwzględniały one również „plan działań specjalnych, polegający na pogłębianiu istniejących konfliktów w kierownictwie paulińskim, z klerem świeckim i poszczególnymi organizatorami grup. W przypadku nieudolności w organizowaniu piel-

²²⁴ *Ibidem*, k. 5–6.

²²⁵ *Ibidem*, k. 49.

²²⁶ *Ibidem*, k. 18–19.

²²⁷ *Ibidem*, k. 26.

grzymki, polegającej np. na niedostatecznym zapewnieniu warunków sanitarnych, noclegowych, a także braku panowania nad bałaganem, oficjalnie poprzez władze administracyjne piętkuje się taki stan rzeczy. Na przykładzie jednej z pielgrzymek, gdzie stwierdzono fakt zabójstwa nieletniej uczestniczki, wykorzystano ojca zamordowanej, który oficjalnie wystąpił o odszkodowanie od organizatorów zgromadzenia²²⁸.

Ponadto plan musiał uwzględniać działania operacyjne w okresie poprzedzającym wyruszenie pielgrzymki, polegające na szerokim wykorzystaniu środków techniki operacyjnej, żeby zapewnić dopływ informacji „różnymi metodami operacyjnymi”²²⁹. Miało to na celu „rozpoznanie stanu przygotowania i organizacji pielgrzymki, zaleceń kurii i hierarchii kościelnej, rozpoznanie osób zamierzających wziąć udział w pielgrzymce, jak również zbieranie innych informacji świadczących o niezgodnym wykonywaniu poleceń zawartych w decyzji administracyjnej”²³⁰. W odniesieniu do „siedemnastki” planowane były „bardziej szczegółowe działania operacyjne, mające na celu ustalenie grupy studentów uczelni wyższych, mających brać udział w pielgrzymce”²³¹.

W celu pełnego zabezpieczenia pielgrzymki angażowano „niezbędne siły i środki osobowe, tj. odpowiednio ilościowy stan pracowników Wydz[iału] IV, Wydz[iału] «B», TW oraz osobowych źródeł informacji, i techniczne, tj. odpowiednia ilość przydzielonych, np. z Wydz[iału] «B», samochodów z odpowiednimi znakami legalizacyjnymi, odpowiednia ilość aparatów fotograficznych, magnetofonów, radiotelefonów, minifonów itp.”²³². Praca operacyjna w czasie trwania pielgrzymki polegała głównie „na obsłudze sieci TW – szczególnie po zakończeniu etapu – sporządzaniu meldunków do Dep[artamentu] IV, wydz[iałów] IV, instancji partyjnych” oraz inspirowaniu „poprzez władze terenowe rozmowy z kierownictwem pielgrzymki”²³³. O działaniach specjalnych, czyli dezintegracyjnych, autor nie wspomina. Tłumaczy: „Przeciwdziałanie oficjalne jest nie stosowane z uwagi na możliwość przeobrażenia się pielgrzymki w niebezpieczny tłum bądź wykorzystanie tych faktów do propagandy politycznej”²³⁴. Natomiast po zakończeniu pielgrzymki „w stosunku do osób wrogo występujących politycznie stosuje się metody pracy operacyjnej, jak: inwigilacja, rozpracowanie, bądź też przeprowadza się rozmowy profilaktyczne lub ostrzegawcze”²³⁵.

Od połowy lat siedemdziesiątych działania komunistycznego aparatu bezpieczeństwa wobec pielgrzymki wyznaczone były przez następujące tajne zarządzenia: 1) Zarządzenie nr 0063/76 ministra spraw wewnętrznych z 26 października 1976 r. w sprawie zapobiegania zagrożeniom lub naruszeniom porządku i bezpieczeństwa publicznego wywołanego działalnością hierarchii kościelnej, kleru oraz wyznawców; 2) Załącznik do Zarządzenia nr 0063/76 ministra spraw wewnętrznych z 26 października 1976 r., zawierający wytyczne do organizacji współdziałania SB i MO w sprawie zapobiegania zagrożeniom lub naruszeniom porządku i bezpieczeństwa publicznego wywołanym

²²⁸ *Ibidem*, k. 47.

²²⁹ *Ibidem*.

²³⁰ *Ibidem*, k. 47–48.

²³¹ *Ibidem*, k. 48.

²³² *Ibidem*.

²³³ *Ibidem*.

²³⁴ *Ibidem*.

²³⁵ *Ibidem*.

działalnością hierarchii kościelnej, kleru oraz wyznawców; 3) Instrukcja nr 001/77 dyrektora Departamentu IV MSW z 15 marca 1977 r. w sprawie kategorii osób, na które powinny być prowadzone kwestionariusze ewidencyjne, oraz obiektów i zagadnień, na które powinny być prowadzone sprawy obiektowe²³⁶.

W myśl ostatniej instrukcji w wydziałach IV komend wojewódzkich MO miały być zakładane sprawy obiektowe na działania operacyjne w odniesieniu do „masowych uroczystości organizowanych przez Kościół, o negatywnym wydźwięku społeczno-politycznym, mających zasięg ogólnokrajowy, międzydiecezjalny lub diecezjalny”²³⁷.

Zakończenie

Warszawska pielgrzymka do Częstochowy corocznie stanowiła wyzwanie dla władz komunistycznych w Polsce, które do jej inwigilacji angażowały zarówno aparat bezpieczeństwa, jak i administracyjny. Co roku sprawa pielgrzymki docierała do najwyższych szczebli (dyrektor Departamentu IV MSW, wiceminister, a nawet minister spraw wewnętrznych, członkowie KC PZPR, pierwsi sekretarze KW PZPR województw, przez które wiódł szlak pielgrzymki, i inne ważne osoby w państwie). MSW inspirowało i koordynowało „działania rozpoznawcze, neutralizujące i profilaktyczne”²³⁸. Pielgrzymki – w ocenie aparatu bezpieczeństwa – traktowane były przez Kościół jako „okazja do zmanifestowania jego możliwości organizacyjnych i sił mobilizacyjnych”²³⁹.

Dotychczasowa kwerenda w zasobach warszawskiego IPN wskazuje na konieczność kontynuowania poszukiwań materiałów pielgrzymkowych w archiwach tych województw, przez które przechodziła warszawska pielgrzymka. Aby zyskać pełniejszy obraz działań władzy przeciwko warszawskiej pielgrzymce w latach 1945–1989, trzeba by sięgnąć także do akt wytworzonych przez organy polityczno-administracyjne PRL²⁴⁰, przede wszystkim wydziały ds. wyznań. Potrzebna wydaje się także kwerenda w aktach karno-sądowych, zawierających być może informacje o represjach popielgrzymkowych wobec osób uczestniczących lub wspierających pielgrzymkę własnymi pojazdami oraz w stosunku do pielgrzymkowej służby zdrowia. W celu uzyskania dalszych informacji warto by było zebrać relacje od żyjących jeszcze świadków. Kolejnym zasobem do przebadania pozostają archiwa kościelne, zwłaszcza paulińskie.

Mimo dużego nakładu sił i środków mających na celu zlikwidowanie ruchu pielgrzymkowego w Polsce warszawska pielgrzymka na Jasną Górę przetrwała najtrudniejsze momenty i wędrowała przez cały czas panowania w kraju reżimu komunistycznego, za co należy się uznanie i organizatorom, i pielgrzymom.

²³⁶ AIPN, 01080/134, M. Szymkiewicz, „Zabezpieczenie operacyjne Warszawskiej Akademickiej Pielgrzymki Diecezjalnej w latach 1981–1985”, Legionowo 1986, k. 38. Por. też AIPN, 01080/141, J. Śledziecki, „Operacyjne zabezpieczenie pielgrzymki warszawskiej do Częstochowy przez grupę słuchaczy WSO w Legionowie”, Legionowo 1985, s. 27.

²³⁷ AIPN, 01080/134, M. Szymkiewicz, „Zabezpieczenie operacyjne Warszawskiej Akademickiej Pielgrzymki Diecezjalnej w latach 1981–1985”, Legionowo 1986, k. 45.

²³⁸ *Ibidem*, k. 64.

²³⁹ *Ibidem*, k. 61.

²⁴⁰ Trochę materiałów można znaleźć w: *Ruch pielgrzymkowy na Jasną Górę 1945–1989. Wybór dokumentów*, wstęp W.P. Włazłak, A. Sznajder, wybór i oprac. W.P. Włazłak, A. Sznajder, A. Brzezina, S. Maślikowski, Katowice 2009.

Symbolicznym wyrazem przemian, jakie nastąpiły w Polsce po 1989 r., jest jeszcze jedna praca dyplomowa napisana w legionowskiej szkole, przekształconej z Wyższej Szkoły Oficerskiej MSW im. Feliksa Dzierżyńskiego na Akademię Spraw Wewnętrznych – Wydział Bezpieczeństwa Państwa. Autor pracy, obronionej w 1990 r., stwierdza m.in.: „Obecne zmiany demokratyczne zachodzące w społeczeństwie powodują, iż ulegają przewartościowaniu sądy dotychczasowe na temat roli, znaczenia, aktywności laikatu w życiu politycznym, społecznym i religijnym kraju. Teraz należałoby zastanowić się nad problemem ideału, wzorca i koncepcji jednoczących naród, umożliwiających wspólną dla niego pracę na rzecz demokracji i pluralizmu społecznego. Kościół rzymskokatolicki od dawna sprawował opiekę nad różnymi formami życia religijno-społecznego. Duszpasterstwem obejmował i obejmuje wiele środowisk, co powoduje, iż jest on ważnym wzorcem ideowym, osobowym, opiniotwórczym w naszym kraju”²⁴¹.

STRESZCZENIE

Warszawska Pielgrzymka Piesza do Częstochowy corocznie stanowiła wyzwanie dla władz komunistycznych w Polsce, które do jej inwigilacji i represjonowania angażowały zarówno aparat bezpieczeństwa, jak i administracyjny. MSW inspirowało i koordynowało „działania rozpoznawcze, neutralizujące i profilaktyczne”. Rutynowy zestaw podejmowanych przez SB działań stanowiły przedsięwzięcia zapobiegawcze (np. rozmowy z organizatorami, mnożenie biurokratycznych wymagań), propagandowe, a także prowokacje o charakterze dezintegracyjnym (najtrudniejsze do udowodnienia z powodu zacierania śladów i skrupulatnego niszczenia dokumentacji), a po zakończeniu pielgrzymki – represje karne i administracyjne. Do inwigilacji pielgrzymki stosowano także dostępne środki technicznego zabezpieczenia oraz osobowe źródła informacji. Szczególnie interesująca okazała się sprawa uznanej za „nielegalną” 247. Warszawskiej Pielgrzymki Pieszej w 1963 r., której zakazano pod pretekstem zwiększonej liczby zachorowań na ospę. Trzy lata później władze komunistyczne zarządziły rekordową mobilizację w celu zabezpieczenia operacyjnego jubileuszowej 250. Warszawskiej Pielgrzymki Pieszej, wędrującej w roku milenijnym. Operację krypt. „Zorza” zabezpieczały 1723 osoby, które korzystały z 30 radiowozów, ponad 20 motocykli, 45 samochodów ciężarowych, 2 armatek wodnych i 5 wyrzutni środków chemicznych.

Słowa kluczowe: pielgrzymka, inwigilacja, wydział ds. wyznań, Służba Bezpieczeństwa, operacja „Zorza”, Częstochowa, Jasna Góra, Warszawa.

SUMMARY

Every year, the Warsaw Walking Pilgrimage to Częstochowa was a challenge for the Communist authorities in Poland to engage both the security and administration authorities to keep it under surveillance and victimize its participants. The Ministry of the Interior initiated and coordinated “exploratory, neutralising and preventive actions”. A standard set of actions undertaken by the Security Service comprised preventive (e.g. interviews with organizers, multiplication of the

²⁴¹ AIPN, 001708/4071, J. Krawczyk, „Pielgrzymka akademicka do Częstochowy jako czynnik integracyjny w pastoralno-środowiskowej działalności duszpasterstwa akademickiego w Polsce”, Legionowo 1990, k. 3.

bureaucratic requirements), propaganda and provocative measures of a disintegrating nature (the most difficult to prove due to the covering of tracks and meticulous destruction of documents), as well as criminal and administrative repression after the pilgrimage. Available technical security means and personal information sources were also used to keep the pilgrimage under surveillance. The case of the 247. Warsaw Walking Pilgrimage of 1963, which was deemed “illegal” and prohibited under the pretext of a chicken pox epidemic, turned out to be particularly interesting. Three years later, the Communist authorities ordered a record mobilization of officers to operationally secure the 250. Jubilee Warsaw Walking Pilgrimage celebrating the millennium year. The operation code-named “Twilight” was secured by 1723 officers who used 30 radio cars, over 20 motorcycles, 45 trucks, 2 water cannons, and 5 chemical launchers.

Key words: pilgrimage, surveillance, Division for Religions, Security Service, “Twilight” operation, Częstochowa, Jasna Góra, Warsaw.